

Dolenjske razgledurejujejo:
Marjanca Kočever - Colarič,
Jože Dular, Vida Češnjevar -
Fritz, Bogo Komelj, Milan Mar-
kelj, Drago Rustja, Toni Vovko
in Ivan Zoran. - Oblikovalec:
Dušan Lazar.

DOLENJSKI RAZGLEDI

Namesto uvodnika

Dvanajst let je minilo to jesen, kar so Dolenjski razgledi prvič zagledali luč sveta. Sprva so izhajali na dva do tri mesece, potem so sledila sušna obdobja (izrazito je bilo leta 1977, ko DR sploh niso izšli), zadnja tri leta pa prihajajo iz tiskarne povprečno vsake štiri mesece. Posamezne številke so bile različno debele in ubrane, poskušale so biti barviti kamenčki za mozaik, ki mu pravimo slovenska kultura. Z minulim letom smo zaključili tretji snopič, od katerih predstavlja v vezavi vsak zase zanimivo knjigo izvornih in z dolenjsko roko napisanih prispevkov. Pričujoča številka je zadnja letošnja, obenem pa tretja v četrtem snopiču, ki smo ga nastavili v tem letu. Posvečena je 180-letnici rojstva Franceta Prešerna, velikana slovenskega Parnasa, pa 150-letnici rojstva in 75-letnici smrti dolenjskega barda, pisatelja Janeza Trdina. Seveda se je nabralo toliko gradiva, da smo se morali odločiti za večji obseg. Poskušali smo strani zapolniti z gradivom trajne vrednosti. A glejte, spet se je zgodilo, kot se je že tolikokrat do zdaj: gradiva je vselej več, kot ga lahko spravimo v eno številko. Uredniške škarje so morale biti neprizanesljive in so odstrigle marsikaj, kar bi po vrednosti in enkratnosti prav gotovo moralo v te naše Razgledure. Kajpada bi take zadrege ne bilo, če bi „sijale milši zvezde“, kot bi dejal Prešeren. Ponoviti mora-

mo znano in za prenekatero uho grenko resnico, da lahko Dolenjski razgledi izidejo samo tolikokrat, kolikokrat jim to dovoli Dolenjski list kot časopis in kot podjetje. Večkratno izhajanje za zdaj ne gre, ker čas in razmere tudi od Dolenjskega lista neusmiljeno zahtevajo, da se gre gospodarja v „stabilizacijskih pogojih“. S tem dejstvom, ki bo kot Damoklov meč nad nami vsemi v prihodnje še bolj prisotno, kot je danes, se je ne nazadnje soočil tudi uredniški odbor Dolenjskih razgledov, ko je načrtoval obseg in vsebino letošnjih števil in tistih, ki naj bi izšle v letu 1981. Hkrati se je lahko sam prepričal, da je več kot resnična še ena resnica, namreč ta, da od drugod noče in noče kapniti namensko za Dolenjske razgledure niti en samcat dinar, akoravno beseda v to smer in na pristojna mesta ni bila napeljana samo enkrat, najsi bo uradno ali javno. Odmeva ni bilo nikakršnega, molk pa je, kot je znano, vselej najbolj boleč in moreč. Nemalokrat je bila tudi na sejah uredniškega odbora Razgledov omenjena tista, da „bi morale kulturne skupnosti“, če pa te ne „pa kdo drug“ primakniti vsaj minimalen delež. In vselej se je morala tako zahteva nujno spogledati z resnico, da „od zunaj“ kljub temu še vedno ni nič, da ostaja slej ko prej tudi v prihodnje kot najbolj razumevajoči, največji, najdoslednejši, najvztrajnejši in edini moralni in gmotni mecen Dolenjskih razgledov njegov pravi in krušni oče Dolenjski list. Tako je že zagotovil, da bodo tudi v letu 1981 Razgledi lahko izšli vsaj trikrat.

IVAN ZORAN

Vedno živi Prešeren

(O NAŠEM VELIKEM PESNIKU V NOB)

Kadar se misel pomudi ob vprašanju, kaj je veličina človeka, kaj je tisto, kar mu ustvarja prostor med generacijami skozi desetletja in stoletja, lahko najde več odgovorov, zanesljiv pa je vsaj ta, da veliki možje znajo govoriti vsem in njihove misli niso plen trenutnih spre-

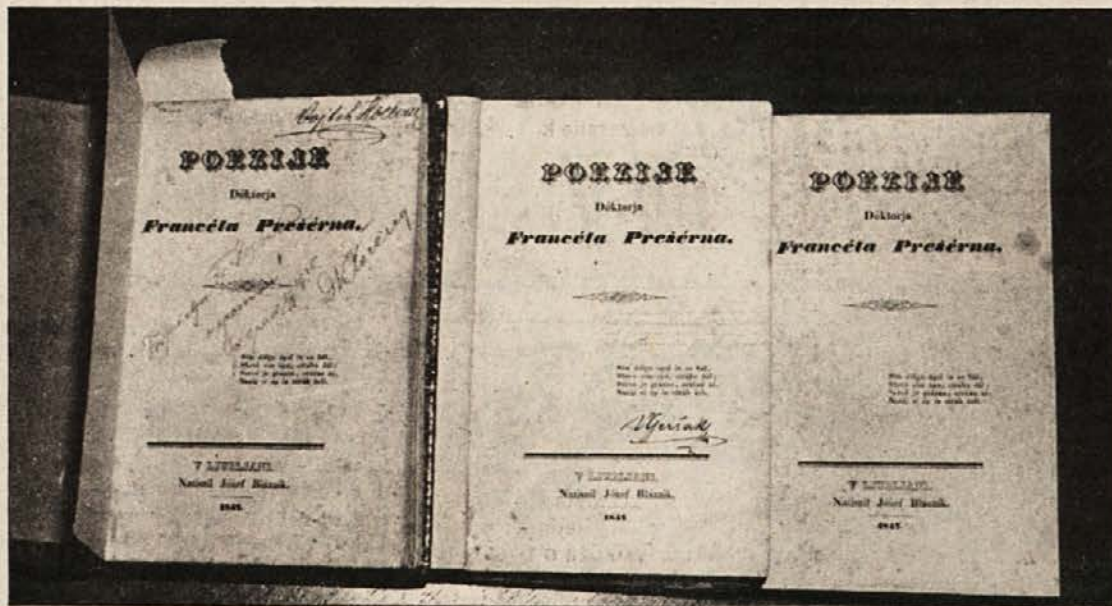
menljivosti ne sad vsakodnevnega pritrjevanja splošnim resnicam.

Vsak narod ima svoje velike može, mislece, umetnike, državnike. Slovenci smo med evropsko plejado narodov edinstveni; skozi stoletja smo se narodnostno potrjevali, ne v gospodarski moči ali v politični tvorbi, temveč v umetniški besedi. Nismo imeli velikih državnikov ne izjemnih modrecev, a imeli smo može, ki so z ubrano besedo izražali vitalno

moč narodovega duha. Prvenstvo med njimi gre Francetu Prešernu, katerega 180-letnico rojstva bomo praznovali 3. decembra. Prav on je dokaz, da veliki ljudje govorijo skozi temeljne časa zmeraj žive in vedno odmevne besede in da so le tisti veliki, ki to znajo.

Nam je mogoče Prešerna ugledati v luči zgodovinske potrditve njegove velike pesniške in človeške vrednosti ter khrtati v luči potrditve njegovega središčnega položaja med našimi velikani. V odločujočih trenutkih, ko je šlo za biti in ne biti slovenskega naroda, je Prešeren govoril svojemu narodu čiste in jasne besede, s katerimi se je na enkrat način prepletla trenutna in dolgoročna politična usmeritev. V obdobju narodnoosvobodilnega boja se je Prešeren potrudil kot zares ljudski glasnik, v odločujočih trenutkih svojega obstoja je slovenski narod izpričal, da je Prešernov glas glas ljudstva, da z njegovimi besedami govori narod sam.

Že prej je bilo Prešernovo ime neločljivo povezano z razvojem slovenskega naroda. Edvard Kardelj ga je v svoji knjigi „Razvoj slovenskega narodnega vprašanja“ proglasil za idejni vrh epohe slovenskega narodne-

Janez Trdina in France Prešeren

Letos se spominjamo 180-letnice rojstva Franceta Prešerna in 150-letnice rojstva Janeza Trdine. Oba mojstra slovenske besede sta v svojem življenju doživela odklanjanje svoje besedne umetnosti in bila deležna kritike, češ da so njuna dela pohujšljiva. Zaradi takega stališča kritike sta imela oba težave pri tiskanju, Prešeren zaradi cenzure, a Trdinove objave v Slovanu so povzročile prenehanje revije. Toda kljub temu so bralci osvojili oba umetnika že v času njunega življenja. Janez Trdina pa je bil celo med prvimi Slovenci, ki je jasno, odkrito in pravično ocenil pesnika Franceta Prešerna, tedaj živečega v senci Jovana Vesela-Koseskega, in ga

povzdignil nad vse slovenske pesnike. Takrat je bil Trdina star šele dvajset let, ko je v Ljubljanskem časniku I. 1850 objavil „Pretres slovenskih pesnikov“. Zajel je čas od rokopisa „Prerokovanje svete Šambilije“ (1492) do pesnika in dramatik Miroslava Vilharja. Prešerna imenuje pesnika, ki ga „nihče z njegovega mesta ne bo prerinil, zato ker ga bo na tem polju težko kdo dosegel...“ Trdina analizira Prešernove pesmi in psavi, „da se nam ne spodobi drugega, kakor se čuditi in častiti in slavo nebeškemu pesniku dajati. Tu je voda, ki je nikdar ne zmanjka, naj je tudi vedno zajemamo. Tu je obnebe, ki se nikjer zemlje ne dotika, ampak nam zmeraj

nove, neizmerne lepote v jasni daljavi kaže. Tu je vijolica, ki nikdar duha ne zgubi, marveč nam kakor staro vino zmeraj žlahtneje diši, kolikor dalje jo duhamo. Tu je godba, ki nam zmeraj nove glase daje in naše srce v vedno novih harmonijah guglje. Tu je z eno besedo večni pesnik, čigar poezije so iz srca kali pognale, iz katerih je drevo zrastle, ki bo s svojim sladkim sadjem tudi še pozne vnuke radovalo.“ (Janez Trdina: Zbrano delo IV, str. 200–201. V nadaljnjem citiram le ZD.) Seveda je naša Trdinova ocena odmeve. Zamerili so mu, da je imenoval Prešerna nebeškega pesnika in da je Prešerna postavil nad Koseskega. Za Trdinom so se potegovali za Prešerna še celo desetletje in več, dokler ni Josip Stritar I. 1866 s svojo izdajo Prešernovih Poezij in kritičnim uvodom dokončno potrdil Trdinove sodbe. Kasneje je Trdina zapisal v svojih Spominih: „Pretres slovenskih pesnikov sem že omenil, z njim sem se nekaterim hudo zameril, posebno Koseskemu in Tomanu. Ali še zdaj se mi dobro zdi, da sem

povrnil Prešernu slavo, ki mu gre, da je naš največji pesnik. Blaiweis je razglašal za prvaka vedno svojega Vesela in je rekel od strani o našem Prešernu, da se „v kvantah gubi.“ (ZD II/158.) Danes je ime Vesela Koseskega popolnoma pozabljeno. Prav bi bilo, da bi ga ohranili v spominu, saj je bil na svoj način tudi zaslužen, ker so njegove besede ob številnih deklamacijah po šolah in raznih prireditvah le budile čut za slovensko besedo, zlasti še, ker je bil takrat slovenski jezik le drugi deželni jezik. Pa še to ne povsod, kjer so bivali Slovenci.

Ko se je sedemintridesetletni Janez Trdina kot upokojeni profesor naselil v Bršljinu pri „cilinderbirtu“ Virku, se je znašel v popolnoma novem okolju in med drugimi ljudmi. Iz živahne in prometne Reke se je nenadoma znašel v majhni dolenski vasi, pol ure izven Novega mesta. Privajati se je moral novemu načinu življenja ob preskromnih sredstvih, ki so mu bila na voljo. Začel je spoznavati okolico in ljudi. V prvi zimi na Dolenskem pa je vzel v roke pero, razgrnil pred seboj vse svoje minulo življenje in ga začel opisovati v Spominih, ki so se končali z obdo-

ga prebujenja, za globoko demokratičnega in progresivnega duha, ki je razumel revolucionarne tokove sodobne Evrope in jih izrazil v svojem umetniškem ustvarjanju. Od Prešerna preko Levstika do Cankarja se pne lok napredne narodnostne misli, ki je v klanju druge svetovne vojne pognala z novo, skoraj nesluteno močjo.

Nikogar ne bi smelo čuditi, da so slovenske partizanske vojaške enote nosile imena po naših pesnikih in pisateljih, tudi ne bi smelo presenečati, da so borci za narodno osvoboditev nosili s seboj drobne rdeče knjižice — Prešernove Poezije — in iz njih brali že pred dobrim stoletjem izpovedani politični program kot najbolj žgočo sedanost. Zdi se, da je Prešeren tistega 1844 leta, ko je po Evropi zavela pomlad narodov, a je Slovence še vkleščal led in mraz političnih in socialnih razmer, ob novini pisal tele verze ne samo za tisti trenutek, temveč tudi za desetletja kasneje:

.....
prost, ko je bil očakov,
naprej naj bo Slovencev dom,
naj zdrobe
njih roke
si spone, ki jim še teže!

Ne more biti naključje, da je Mlada Slovenija na obletnico Prešernovega rojstva 3. decembra 1941 v članku „Pesem mladine“ povezovala narodno-osvobodilni boj s Prešernom.

Marja Boršnik v članku vprašuje: „Ali smo sledili smernicam njegovega duha? Ali se nam je posrečilo ... realizirati njegov kulturni in politični program?“

Nato pa izvaja tole misel: Župančičeva generacija je izbojevala Prešernov kulturni program, priborila je svobodo slovenski umetnosti, do danes (1941) pa nam ni uspelo uresničiti Prešernov širokopotezni politični program gospodarske in politične osvoboditve slovenskega naroda.

„Danes slovenska mladina svoje pesmi Prešernu ne poje več v verzih, marveč v dejanjih. V krvavih bojih za našo drago zemljo, za svobodo, roko v roki s slovenskimi brati in z brati vseh narodnosti sveta ... Mladina se zaklinja, da bo uresničila Prešernov politični program — zedinjeno Slovenijo — ki edina more jamčiti tudi za svobodo slovenske kulture. Pevcu ljubezni in sprave prisega, da se bo enotno borila, dokler ne doseže cilja ...“

Osvobodilno gibanje je od prvih dni videlo v Prešernu idejnega velikana, čigar duhovno dediščino samo prevzema in čigar daljni nacionalni in človečanski misli hoče izbojevati zmago. Viktor Smolej v zapisu „Prešeren in NOV“ (kronika 1955) navaja zanimiv podatek, da je Ivan Regent na vseslovenskem sestanku v Moskvi avgusta 1941, ko so ustanavljali protifašistično fronto Slovanov, razložil program osvobodilnega gibanja s pomočjo Prešernovih besed: „... gre za to, da bi cenili svobodo in samostojnost ljudi in narodov tako, kakor jo cenijo ljudje in narodi, ki se zavedajo, da manj strašna noč je v črne zemlje krili, ki so pod svetlim soncem sužni dnovil!“

Potrdilo pomembne Prešernove vloge v NOB je dejstvo, da je predsedstvo SNOS na Maverlenu pri Črnomlju 28. 1. 1945 sprejelo odlok o proglatitvi slovenskega kulturnega praznika na dan obletnice Prešernove smrti ter prvo centralno proslavo v Črnomlju pripravilo nadvse skrbno.

Med zanimive, a zgornje drobce, ki govore o Prešernu v NOB, lahko štejemo pričevanje Metoda Mikuža o partizanskem komandantu, padlem pri Karteljovem 1943. Mikuž piše, da so

borci pri komandantu naši Prešernove Poezije, „vsakemu takratnemu partizanu dobro znano rdečo knjižico“. Dolenjski list pa je v tretjem letu svojega izhajanja priobčil podoben drobec, zapis Jožeta Zamljena o Prešernovem večeru med partizani na Gorjancih. Komisar v Zamljenovem zapisu pravi takole: „Poglejte, tovariši, ta knjižica hodi z menoj po partizanskih potih in stezah že od prvega početka. Z menoj je bila v borbah, z menoj v bolnici ... Vsekdar mi je vlila novih sil, novega upanja in svetlejših pogledov v bodočnost.“

Teh nekaj podatkov in citatov je za naš priložnostni zapis dovolj, da nakaže globoko povezanost pesnikovega izročila z narodom in kako pristno so Slovenci čutili Prešernov klic k osvoboditvi „Slovenščne cele“.

In je mar danes kaj manj živa potreba po uresničevanju in boju za uresničitev teh besed?

„Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
ko, koder sonce hodi,
prepir iz sveta bo pregnan,
ko rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!“

M. MARKELJ

bjem službovanja v Varaždinu in se dopolnjevali v Bachovih huzarjih in Ilirih. V Spominih je vestno zapisoval vse od dobi in o svojem življenju in ni zamolčal niti svojih najglobljih čustev. Tudi iz teh spominov diha velika ljubezen do Prešerna in njegovega dela. Zelo se je zanimal zanj in spraševal o njem vsakega, o katerem bi slutil, da kaj ve o Prešernu.

Najprej si oglejmo, kako se je Trdina osebno seznanil s Prešernom, kar je sam opisal nekaj mesecev pred svojo smrtjo v pismih dr. Dergancu. Z naslo-

vom *Moje življenje* je Dr. Derganc objavil ta pisma v Ljubljanskem zvonu 1905. O Prešernu piše: „Jaz bi bil Prešerna neizrečno rad poznal, ali nisem ujel nikoli prilike, da mi ga k do pokaže. Po končani drugi šoli smo šli jaz in še trije drugi součenci zaeno na počitnice. Korakali smo med jagnjedi po Dunajski cesti proti Ježici, kar me ustavi tovariš Pečar in veli: ‚Ti, poglej ga no! Tale človek, ki gre pred nami, je tisti nori doktor Prešeren!‘ Jaz pa zavrnem srdito: ‚Nor si ti, ne pa Prešeren. Ložar pravi,

da je on najbolj prebrisan, kar je ljudi v Ljubljani in na vsem Kranjskem.‘ Po teh besedah stečem naprej, da bi videl Prešerna v obraz. Na sebi je imel frak, na glavi pa cilindar. Ko sem bil že kakih dvajset korakov pred njim, se ustavim, obrnem in uprem vanj oči. Gledal sem ga verno in strmo kakor kako čudo. On to zapazi in veli: ‚Fant, kaj me tako gledaš, kakor da bi me hotel kupiti? Jaz povestim oči in velim bojzljivo: ‚Naj ne zamerijo, jaz bi jih bil tako rad poznal.‘ Prešeren: ‚I zakaj pa?‘ Jaz: ‚Zato, ker so zložili že tako lepe pesmi.‘ Prešeren: ‚Kakšne pesmi?‘ Jaz: ‚Nebeško procesijo, Nuno in kanalčka in še veliko drugih, ki mi jih je dal Ložar, da jih prepisem. Nekatere sem se naučil tudi iz glave.‘ Prešeren: ‚Ali res? No, povej katero!‘ Jaz: ‚Ali Nuno in kanalčka?‘ Prešeren: ‚Le, če hočeš.‘ Jaz: ‚Vesela pomlad se zbudila je spet, moj tiček, preljubi kanalček itd.‘ (ZD III: 499/500.) Ko je Trdina zrecital pesem, ga je začel Prešeren spraševati in se pogovarjati s Trdino in ostalimi tovariši. Spodbujal jih je k učenju, obiskovanju muzejev in razgovor se je razpredal do prve

krčme in vanjo je stopil Prešeren, dijaki pa so nadaljevali svojo pot. Še preden je Trdina osebno spoznal Prešerna, se ga je spominjal še drugače. Spominja se pridig, ko so po vseh cerkvah pridigali proti romanjem v druge kraje, kar so takrat omogočale v Evropi zgrajene železnice, in priporočali ljudem domačo cerkev. Pri tem so se posluževali pridig znanega patra Paskvala Škerbinca iz Višnje gore. Njegove pridige so duhovniki in drugi kar prepisovali in jih brali. Trdina pa nadaljuje: ‚Še raje pa smo brali in prepisovali ženialne zabavljice Prešernove zoper Ljubljančane:‘

Osemnajsto in petero leto gre čez trideset ...

Že zato, ker je bila prepovedana, smo se je učili in znali skoraj vsi na pamet.‘ (ZD I/88.) O tej pesmi pa govori Trdina še bolj natančno v *Mojem življenju*. Izmed prepovedanih pesmi je bila najbolj znana Nebeška procesija. Širila se je s prepisovanjem in šla iz rok v roke. Prodajali so jo tudi po grošu. Tudi Trdina jo je dobil, prepisal in se je naučil na pamet. Pesem so čitali skoraj v vsaki hiši v vsej Ljubljani in

Ob 20—letnici Forme vive

Kiparski simpozij ni naš izum. Prej so ga priredili na Avstrijskerp. Ob koncu petdesetih in na začetku šestdesetih let so na takem srečanju v St. Margarethnu ustvarjali kiparji iz raznih evropskih držav. Po enkrat sta se simpozija udeležila tudi slovenska umetnika Jakob Savinšek in Janez Lenassi. Po vrnitvi sta navdušena predlagala, naj bi imeli kaj podobnega tudi pri nas na Slovenskem. Zamisel je padla na plodna tla.

Začetki naše Forme vive segajo v leto 1961. V Seči pri Portorožu so kiparji svoje umetniške zamisli klesali v kamen, v zavetrju zidov kostanjeviškega samostana pa v hrastova debela iz Krakovskega gozda. Že prvo srečanje je sprožilo pravi val navdušenja med udeleženci. V njihovem imenu je francoski kipar Jean Touret, ki je delal v Kostanjevici, izjavil: „Ustvarjanje na takem simpoziju je sprostitev za umetnika. Tu se lahko svobodno posveti uresničevanju svojih umetniških zamisli.“

V času, ko se je porajal pri nas prvi mednarodni kiparski simpozij, so se vrstila podobna srečanja tudi drugod. Vendar je bil samo naš simpozij resnično mednarodno. Od drugih pa se ni razlikoval samo po tem. Med-

tem ko so dela, nastala v St. Margarethnu, nemškem Kirchneru in Zahodnem Berlinu, polnila zbirke petičnih zasebnikov, so bile pri nas poročene stvaritve že vnaprej določene, da obogatijo družbeno zakladnico umetnosti.

„Posebnost našega simpozija,“ je takrat pisal Lado Smrekar, „je tudi v izbiri materiala, saj je simpozij v Kostanjevici doslej edini na svetu, ki daje možnost ustvarjanja v lesu. Ideja je jugoslovanska, povsem naša,“ pa tudi okolje zgodovinske Kostanjevice je dajalo ustvarjalcem v lesu dovolj navdiha tako z monumentalnostjo kostanjeviškega samostana, kot s prelepo okolico, polno mehke romantike,“ je pisal isti pisec na drugem mestu.

In še nekaj je postalo jasno, namreč dejstvo, da „tak simpozij, kot je jugoslovanski, lahko organizira samo Jugoslavija“. Kanadski umetnik Robert Roussil je tedaj razmišljal: „Svet je razdeljen na dva tabora in v obeh se zmanjšujeta vloga in pomen umetnika ustvarjalca. Na tem simpoziju pa kipar v resnici lahko docela svobodno snuje in tudi uresničuje svoje zamisli. To je še posebej pomembno v času, ko se je znanost, ki je v bistvu dobra, s

okolici. Trdina pravi dalje: „Rokopis ‚Nebeška procesija‘ je dobila v kremplje tudi policija. Ko je zvedela, da jo je zložil najbrž Prešeren, ga je poklicala na odgovor in mu pokazala ta rokopis. On ga pazljivo prečita, kakor da bi mu bila ta pesem povsem neznan; in veli: ‚Hm, das Ding ist nicht schlecht, aber ich habe es nicht gemacht. Ich schreibe scherfer.‘ (Hm, stvar ni slaba, toda jez je nisem napisal. Jaz pišem ostreje.) (ZD III/498—499.) Prešeren ni lagal, ker je bral le prepis svoje pesmi in pokazanega rokopisa ni on napisal.

Ko je bil Trdina star šestnajst let, so se ga polastili razni dvomi. Prišel je dvomini o tem, v kar je prej trdno verjel. Vdajal se je tudi samomorilskim mislim. V takem razpoloženju ga je povabil sošolec, naj gresta v Mengeš in Kamnik, da se bosta naužila nekaj počitnic in da mu bo to dobro delo. Ker pa je po nekem naključju sošolec ostal v Ljubljani, se je Trdina napotil v Mengeš sam. Vso pot je razmišljal in je spotoma srečal Prešerna. „Takrat še nisem vedel“, je napisal, „kolik obup se je polastil tudi njegovega srca in da gledam brata svoje usode.“ (ZD I/152.)

Trdina je zelo mnogo bral in to vsevprek. Zato so se mu romani zamerili. Zaradi tega je začel načrtno brati in poleg tujih klasikov je najrajši bral o zgodovini naše zemlje in naroda. Že v nižji gimnaziji je začel brati nemške klasike Goetheja, Schillerja, Lessinga, Wielanda, Ruchterja in druge. Ko je bral Prešernov prevod Buegerjeve Lenore, je kupil Buegerjeve poezije. V nemškem prevodu je prebiral tudi klasike drugih narodov. Ker je poznal vso pomembno literaturo, je lahko primerjal Prešerna z drugimi tujimi klasiki. „Primerjal sem Goethejevo nezakonsko mater k Prešernovi. Kak velikanski razloček! Pesem našega poeta je vsaj stokrat boljša in lepša od Goethejeve.“ (ZD III/507.) Na naslednjih straneh pa piše: „Bolj nego Schillerja in Rousseauja, Shakespearea in Goetheja, Cervantesa in Danteja čišlam in častim, ljubim in obožavam jaz našega nesrečnega Franceta Prešerna in skromnega prebivalca Jasne poljane, srečnega Rusa Leva Tolstojega ali bolj pravilna Leva Tolstega. Ta dva naša vzornika dokazujeta, da je naš narod že do zdaj silno napredoval, in nam dajeta trdno jamstvo, da ga

čaka še veliko večja, svetlejša in slavnejša bodočnost.“ (ZD III/512.) „Bolj kot vsi tujci me je vnel naš miločutni, skoz in skoz originalni, nebeški Prešeren. Prva ljubezen, ki sem jo nosil v srcu, mi je olajšala razumeti tudi tiste besede, ki so ostale drugim temne in neumevne.“ (ZD I/174.)

Ko je bil Trdina star osemnajst let, se je pisalo l. 1848. To je bilo revolucionarno leto, ki je globoko poseglo v narodovo življenje. Kmetje so se upirali in bili hudo razdraženi. „Žugali so strašno graščakom, da jih bodo pobili, jim postavili na kurnike (gradove) rdečega petelina... Ljudi je dražil tudi kkpélan Kajetan Hueber, mož, ki je bil včasih pameten, da malokateri tako, včasih pa tudi nespameten kakor nobeden. Celu na prižnici je vpil zoper, orle in krokarje, ki so, sezidavši si gnezda na gorah in višavah, padali grabljivo na uboge jagenjčke — kmete ter jih davili in trgali, pa se jim bo že vrnilo itd. Drugokrat pa je zagrmel zoper, srove, zarobljene kmetavse... Ljudje so prepevali takrat divje zabavljice zoper ‚gospodo‘, katerih poglaviti besedi sta bili ‚smrt‘ in ‚ogenj‘.“ Trdina je sodil, da so

vse te pesmi nastale med ljudstvom, kar je dokazovala vsebina in oblika. „Kmetje pa so trdili, da jih je zložil tisti ‚kunštni dohtar‘, menili so Franceta Prešerna!“ (ZD I/192.)

Kot mnogi dijaki je tudi Trdina rad zahajal v gostilno, najrajši v Bitenčevo v ljubljanski Kolodvorski ulici. „Pri Bitemcu smo se imeli prav dobro: tu se je pelo in pogovarjalo: prišel je včasih tudi naš neumrlji France Prešeren: ne morem povedati, kako rad sem ga poslušal; najljubše bi mi bilo, da govori samo on: tako jedraste, korenite, in resnične besede so tekle in ust tega našega klasika.

Le za dve reči sem ga obžaloval: da je tako težko govoril in jecjal in pa da je zabredel včasih v grde kvante, katere je osolil in zapopal tako, da so pobegnile vse ženske in ni mogel nehati smeh mladega sveta okoli njega, ki je poslušal in poslušal še zmerom najraje take nespodobnosti.“ (ZD I/209.) Trdina je zelo rad hodil tudi na sprehode, najrajši na taka mesta, kjer je vedel, da ne bo drugih obiskovalcev. Ulegel se je v gosto senco in najrajši prebiral Prešerna.

svojimi presenetljivimi dosežki izneverila človeku in služi ravnovesju velesil. Sodobna umetnost mora zato iskati ravnovesje in harmonijo, kar je svetu potrebno bolj kot kdaj prej.

„Kajti svet si želi miru,“ je ugotavljal švicarski kipar Silvio Mattioli. „Zato sem izklesal apokaliptično ptico s podivjano človeško glavo, s praznino na mestu, kjer bi morala imeti srce, apokaliptično ptico torej, ki divja nad svetom namesto globa miru.“

Nikakor ni naključje, da je bila značilna črta ustvarjalcev, še posebej na prvem in nekaj naslednjih simpozijih, neka globoka človečnost, pridruževali pa sta se ji izredna delovna zavest in sla po ustvarjanju. Dolga leta je bil kipar uklenjen v ozka ostenja ateljejev, zdaj pa se je nenadoma znašel v naravi, z materialom, iz katerega se je odločil ustvariti nekaj zares novega. Za moderno oziroma mlado slikarstvo, kakor so nekateri tudi dejali, je bilo to velikega in neprecenljivega pomena.

Tako, na kratko, o začetkih mednarodnega kiparskega simpozija Forme vive poročajo pisani viri. Kasneje se je deloviščema v Seči in Kostanjevici pridružilo še dvojce delov simpo-

zija: na Ravnah na Koroškem so kiparji ustvarjali v železu, v Mariboru pa v betonu. Do letos je bilo v vseh štirih krajih 32 simpozijev, sodelovalo je 179 kiparjev iz 27 držav, ki so ustvarili več kot 200 umetnin.

Središče Forme vive je postala in ostala Kostanjevica. Ni zaslovela samo po edinstveni in pri nas vsekakor največji galeriji na prostem, ker je moč vsako uro videti vse, na njenih simpozijih nastale stvaritve. Postala je srce celotne aktivnosti, motor, ki ni odnehal niti takrat, ko so se nad Formo vivo začeli zgrinjati črni oblaki in je bilo nujno dati na voljo kaj več kot le organizacijske sposobnosti rutinerja. Pristovetila se je s pojmom Forma viva in kot tako jo s spoštovanjem obravnavajo tudi v svetu.

Letos poleti je spet oživilo delovišče v Kostanjevici. Cela dva meseca je ustvarjalo pet kiparjev iz prav toliko držav. Galerija na prostem se je obogatila za nove stvaritve. Zaključek simpozija je bil nad vse slovesen, saj so hkrati proslavili tudi jubilej Forma vive, njeno 20-letnico. Obiskovalcem, zbranim pred samostansko cerkvijo, je govoril Franc Šetinc, sekretar predsedstva CK ZKS. Dejal je:

„Zbrali smo se sredi lepe dolenske pokrajine, da bi počastili 20-letnico kostanjeviške Forme vive. Ne bi bilo prav, da bi začel s suhoparnim navajanjem podatkov. Bolj pri srcu mi je beseda o umetnosti, o ustvarjalni svobodi in pestrosti oblik, ki nastajajo pod dleti umetnikov iz vsega sveta. In, delati umetnost sredi narave in vdahiniti prvobitnemu podobo lastnih občutij je zanesljivo dokaz močne, uporniške volje, ki so ji priča tudi obiskovalci. Več kot 100.000 jih pride vsako leto v Kostanjevico, Sečo, Ravne ali Maribor, kjer so razstavljene umetnine. Seveda so razstavljene v naravnem ali urbanem okolju, saj bi, če bi bile vključene med zidove razstavišč, ne mogli dojeti vseh njihovih vsebinskih in slogovnih razsežnosti.“

„Kajpak tudi ni vseeno, kako so te stvaritve vraščene v okolje,“ je nadaljeval govornik, „zato bi rad na tem mestu posebej poudaril pomen, ki ga ima v splošni skrbi za okolje ustrezno urejanje razstavišč na prostem. Kostanjevica je s svojo kulturnozgodovinsko dediščino, vpeto v pokrajino z znamenitim Krakovskim gozdom, zgleden primer takšne skrbi za tu nastale lesene in z drugimi materiali dopolnjene umetnine.“

Tudi v Mariboru, kjer oblikujejo plastike iz cementa, in na Ravnah, kjer deluje Forma viva v železu, iščejo primerne rešitve. Forma viva v Soči pa, žal, ne daje najboljšega vtisa, akoravno ni moč prezreti nekaterih izjemnih dosežkov iz istrskega kamna. Prav zato se velja v Seči bolj potruditi.“

Kostanjeviška Forma viva je pred dvajsetimi leti zrasla iz vneme ljudi, kot so Vilma Pirkovič, Janez Lenassi, Jakob Savinšek, Lado Smrekar in drugi. „Lahko smo ponosni, da je to naš najstarejši mednarodni kiparski simpozij,“ je poudaril Šetinc. Trud teh ljudi je vraščen v razstavljene skulpture in neokrnjeno kostanjeviško naravo, ki mora takšna tudi ostati, v kamnite plastike primorske Seče in v kasneje ustanovljeni Formi vivi v Mariboru in Ravnah.

„Ni naključje, da vse to nastaja prav v Jugoslaviji, v demokratičnih razmerah ustvarjalne svobode,“ je podčrtal izvršni sekretar predsedstva CK ZKS. „Dejstvo je, da naša kritiška misel ne dovoljuje primata posameznih smeri ali šol, da torej nenehno spodbuja zanimanje za udeležbo na prireditvah Forme vive. To zanimanje pa bi bilo potrebno še bolje izrabiti, storiti več za udeležbo

Trdina je končal gimnazijo in šel študirat na Dunaj. Eno leto je stanoval s slovenskim pesnikom in jezikoslovcem Matijo Valjavcem. O njem pravi, da nihče izmed sodobnih slovenskih poetov ne zлага pesmi tako lahkotno kot on, a da mu, žal, narava ni dala vroče fantazije in strastnih občutkov. „V srcu ni nosil, da povem po Prešernu, ne pekla, ne neba, ampak neskončno flegmo, ali, kar je vseeno – nič.“ Študentje, ki so imeli premalo sredstev za študij, so na Dunaju in kasneje v Zagrebu prevajali za slabo plačilo, ljudske romane v slovenščino in so jih tujci prodajali po snopičih za drag denar vedno takrat, kadar je bil slovenski knjižni trg v krizi. Starejša generacija še pomni Strah na Sokolskem gradu, Grofice beračice, Beračeve skrivnosti, Osvetnika itd. Tudi Trdina, Valjavec in Žepič so prevajali, a ne zakonitih romanov, ampak pobožno čtivo: Zgodovinski katekizem Johanna Schmida.

Valjavec je prevajal poglavje o krščanski ljubezni. Navedeni so bili razni primeri in Valjavec je dodal sam ta primer: „Še en izgled ljubezni do bližnjega naj mi bo dovoljeno iz naših krajev omeniti. Ve se, da je naš

slavnoznani pesnik Prešerin, ko je v Kranju na Gorenjskem pravdosrednik bil, imel rudečo jirhasto mošno krajcarjev za re veže, ki so večidel vsak dan kjemu hodili. Enega dne se primeri, da pride berač dvakrat ubogaime prosit. Prešemova sestra to zapaziti, ga pokrega in pravi, kako se predrzne, dvakrat priti. Prešerin jo slišati, skoči iz pisarnice, jo pokrega in pravi: „Še enkrat se mi predrzni kakega reveža spoditi! Pokličite berača nazaj in pravi, mu krajcar podavši: „Na, pa v e Š, d a i m a š v s a k - d a n d v a k r a t p r i t i.“ (ZD II/115.) O tem je pisal že novomeški literarni zgodovinar dr. Alojz Turk v Življenju in svetu.)

Trdina je tudi ohranil podatek, ki mu ga je pripovedoval njegov novomeški prijatelj Andrej Vojska, kako je dobil Prešeren advokaturu v Kranju. Samostojen advokat je postal le nekaj let pred smrtjo, saj je prišel v Kranj v jeseni 1846 in v njem ostal do smrti 8. februarja 1849. „Odvetništvo v Kranju je dobil Prešeren s pomočjo patra Benvenuta. Ko mu je bil povedal, da bo prosil zanje, je dejal ta: „France, tvoja bistra glava ti ne bo za to reč nič koristila.

Ljudje mislijo sploh, da si Freigeist (svobodomislec), nejeverec ali vsaj slaboverec in svobodnjak prve vrste. Vlada bo to zvedela in ti boš moral ostati v Ljubljani. Veš, kaj bi ti jaz svetoval? Začni hoditi nekaj časa v našo cerkev. Jaz bom že poskrbel, da te bodo videli vsi patri in tudi gvardijan. Vlada bo vprašala samostan, kakov človek da si, in bo zvedela, da si strogo moralen, da hodiš rad v cerkev in da se ti sploh nič slabega ne more očitati. Prešeren se zasmije in veli: „Morda poskusim – ta manever se mi ne zdi napačen. Brez svetosti se v Avstriji res ne doseže nič.“

Tako je Prešeren res prišel v Kranj. Po končanem študiju je postal Trdina profesor v Vavraždinu in kasneje na Reki. Ko je v Bachovih huzarjih in Ilirih pisal o svojem bivanju v omenjenih krajih, je govoril tudi o profesorjih in njih omiki. V tej zvezi je napisal: „Med vzroke, da prvakuje Prešeren tako odlično med vsemi našimi, drugače izvrstnimi poeti, treba vsekak ubrajati tudi to, da je bil on ne le k lasično, ampak vsestransko izobražen mož, k ar se o veliki večini njegovih naslednikov nikakor ne more govoriti.“ (ZD III/361.) Trdina je na Reki

kiparjev iz neuvrčenih dežel, s katerimi nas povezujejo za ves svet tako pomembna načela miroljubnega sožitja, svobodnega in neodvisnega razvoja ter prizadevanj za uveljavitev človeka kot delavca in upravljalca. Prireditve Forme vive potrjujejo, da umetnost ne pozna in ne priznava državnih meja, kljub temu pa nosi v sebi sporočila kulturne in socialne tradicije narodov in držav. Soočanje različnih kultur na vseh deloviščih in razstaviščih Forme vive je nedvomno ena njenih najpomembnejših vrednot."

S samoupravnim sporazumom o organiziranju in delovanju mednarodnega simpozija kiparjev Forma viva, sklenjenim spomladi, so bili postavljeni novi, dolgoročnejši temelji razvoja te prireditve. Franc Šetinc je v zvezi s tem dejal: „Na mnogoterih interesih zasnovana platforma Forme vive bo omogočala večji pretok pobud, želja in dosežkov ter ravnala in utrjevala poti medsebojnega sporazumevanja in dogovarjanja vseh, ki so kakorkoli udeleženi v življenju in delu Forme vive in ki naj prispevajo k njeni nadaljnji rasti. Pri tem ima odločilno vlogo predvsem umetniški svet."

Govornik je menil, da bi morala biti Forma viva tudi

nenehen izziv strokovni kritiki, ki se še zmeraj ni povsem rešila pogostnejšega pisanja o znanem in uveljavljenem ter zapostavljana manj znanega, a zavoljo novih kvalitiet nič manj zanimivega. Mednarodni simpozij predstavlja v isti sapi idealno priložnost za soočanje jugoslovanskih umetniških dosežkov z dosežki vsega sveta. Govornik je dodal, da smo premalokrat seznanjeni tudi s soočenji, ki kažejo na realno mesto in kvaliteto naše umetniške produkcije. Vse to ne velja samo za kiparstvo, ampak tudi za vsa umetniška področja, tudi za kulturo nasploh. Zato, ker je to vrednota, v kateri je v ospredju boj za človeka, za boljše delovno in življenjsko okolje, kjer bo lahko vsakdo dajal največ, kar zmore, in s tem tudi največ dobil.

„Velikokrat smo že rekli in zapisali, da je bila naša revolucija največje kulturno dejanje, saj je šlo za osvoboditev človeka iz stoletnih spon podrejanja in zatiranja, za omogočanje njegove ustvarjalnosti v najširšem pomenu te besede. Tudi socialistično samoupravljanje terja ustvarjalnost vsakogar med nami, pomeni v svojem bistvu pravico in dolžnost vseh, da iščemo nove načine in poti za nadaljnji demokratični razvoj, s

tem pa prispevamo ugleden delež tudi svetovnim dogajanjem," je podčrtal Franc Šetinc.

Naloge delavcev v kulturi se v tem smislu ne razlikujejo od nalog koga drugega. „Tako poklicni delavci kot u stvarjalci, združeni v ljubiteljska društva in združenja, morajo," je nadaljeval Šetinc, „prispevati kar največ k izboljšanju okoliščin, kjer nastajajo umetniške stvaritve. Naj na prvem mestu omenim pomembnost svobodne menjave dela in idej, ki ukinja posredništvo med umetnikom in njegovim delom na eni in med tako imenovanimi uporabniki kulturnih storitev na drugi strani, to pa je v tesni povezavi s splošno rastjo človekove razgledanosti.

Rad bi pa omenil še samoupravno organiziranost kulturnega življenja in vseh tovrstnih kulturnih institucij pa številne delegatske poti, ki jih bo prav gotovo potrebno še bolj utrditi. Ne nazadnje so tudi kulturne skupnosti, kjer je kljub govorjenju še vedno preveč pregledovanja števil in premalo spremljanja kulturnih dogajanj. Kajpada ne gre za omejevanje, marveč za spodbujanje svobodne ustvarjalnosti. To velja tudi za stabilizacijska prizadevanja, ki ne smejo

postati razlog za oviranje in omejevanje kulturne ustvarjalnosti. Vendar pa moramo tudi v kulturi krepiti boj za stabilizacijo, pretehtati vsako naložbo s širših vidikov, a na način, pri katerem bo glas delavca v kulturi in umetnika enakopraven in spoštovan. Pri načrtovanju razvoja ne bi smeli mehanično prenašati planskih in drugih modelov iz gospodarstva, ne da bi upoštevali posebnosti kulturnih področij."

Na koncu je Franc Šetinc spet prešel na Formo vivo. „Ta je kot sprva na videz lokalna manifestacija prerasla slovenski okvir in kmalu postala jugoslovanskega in svetovnega pomena. Visoka umetniška raven jo je še bolj približala svetu. V Kostanjevici tudi ne izraža samo živega kulturnega utripa širšega okolja, temveč pogojuje vsestranski napredek teh krajev.

Ves ta razvoj so v prvi vrsti omogočili pionirji, med ktere se nedvomno prišteva Lado Smrekar, pristaviti pa je treba, da tudi razumevanje družbenih dejavnikov v krški občini ni bilo majhno. Zlitost pokrajine in kiparskih stvaritev iz lesa stoletnih krakovskih hrastov omogoča nepozabno doživetje vsakomur, ki obiše Kostanjevico."

prostovoljno predaval Hrvatom in tudi Slovencem o Prešernu. V predavanju je dejal „da je Prešeren prvi pesnik naše narodnosti v celim, imenitnim pomenu te besede." (ZD V/326.)

Ko se je Trdina ukoreninil na Dolenjskem, jo je prehodil po dolgem in počez in začel uporabljati svoje zapiske, ki jih je nabral na potovanjih, za pisanje svojih bajk in povesti. Vanje je vpletal Prešerna, tako v Puščavniku Florčetu, Franji, Snubaču, avtobiografskem Ivanu Slobodinu, kjer pove: „Kako marljivo in pazljivo sem se učil iz glave zlate pesmi zame klasika vseh klasikov, nebeškega Prešerna!" V povesti Slovenske novele je z Milico, osebo iz omenjene povesti, široko razpravljala o Prešernu. Tudi v Popotnji je vpletel Prešerna. V črtici Omika pa pravi, da so mu služkinje, ko je bil še pri Virku v Bršljinu, pobrale Prešerna in druge pesniške zbirke. Najprej so mu iz prešernovih poezij potrgale posamezne pesmi, ob drugi priložnosti pa so mu poezije kar odnesle. V Izprehodu v Belo krajino pripoveduje o Prešernovem obisku na Prežeku, kjer se je pri prijatelju Andreju Smoletu zadržal kar tri

tedne. Zgodbo Doktor Prežir (= Prešeren) je kar celo posvetil Prešernu in Primčevi Juliji, ki je takrat stanovala v Kandiji. V Jetnici je opisal tudi iz lastnih skušenj posledice pretiranega hlastanja knjig, zlasti slabih, in težke posledice, ki jih je morala prestatati bajnofška Germova gospodična. Tudi v tej pretresljivi zgodbi naletimo na Prešerna. Prešerna pa so poznali tudi preprosti podeželski Dolenjci, kar priča razgovor, ki ga je Trdina zapisal v Šempetru (=

Otočcu), ko so žene govorile o Prešernu: „To je bil dober, pošten mož. Takega ni bilo in ne bo. Bi si bil lahko izbral gospodično, katero bi si bil hotel. Doktorja vzame vsaka rada, še bog, če jo hoče. On pa je ostal mož beseda, zvest svojim obljubam. Oh, ali bi bilo ženskam dobro na svetu, ko bi imele take prijatelje za može, ki bi iskali sreče v tem, da ustrezajo svojemu dekletu ali svoji ženi." (ZD X/198.)

Se mnoga mesta v Trdinovem delu spominjajo na Prešerna.

Tudi mnogi drugi pisatelji so v svojem leposlovju omenjali Prešerna, mu posvečali pesmi, pisali romane o njem, krajše dramske prizore. A nihče med njimi ni o njem pisal s tako ljubeznijo, spoštovanjem in zavzetostjo kot Janez Trdina, ki je Prešerna tako visoko cenil, da je napisal v pismu Gregorju Trdini: „Kar je diamant med drugimi dragimi kamni, bil je Prešeren med slavnimi rojaki našega naroda." (ZD XII/181.)

BOGO KOMELJ

Ali se sramujemo svojega podeželja?

(Razmišljanje o varstvu stavbne-
fonda v naših vaseh)

„Praviloma sme vsak delati na svojem, kar hoče, čeprav koplje navzdol v zemljo do pekla ali gradi navzgor do neba...“ (Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis, 1756). Tako nekako so si predstavljali „svobodo“ pred dvema stoletjema ali skoraj enako hoče marsikdo še danes uveljavljati svoje za vsako ceno.

To na prvi pogled nima nič skupnega z odnosom do kakršnekoli dediščine. Vendar pa nam nekoliko podrobnejši pregled našega obnašanja do že ustvarjenega okolja, predvsem pa vloga in vpliv dediščine na sedanost in prihodnost povedo, da lahko le s kritično oceno našega obnašanja do nje iščemo merila, ki nam zagotavljajo boljše, predvsem pa bolj človeško okolje. „Svoboden“ odnos do stavbne dediščine je le opravičilo za sebsčno uničevanje prihodnosti in skrit izraz za sramovanje, da smo lastniki kulturne dediščine.

Preprosto je to težko razložiti. Imamo celo znanost o kulturnih spomenikih, zapleteno pisane zakone o urbanističnem in prostorskem urejanju našega bivalnega okolja, vendar

pa ostaja vse le na papirju ali pa v krogih visoke znanosti. Vedno znova slišimo o najpomembnejših kulturnih spomenikih za katerih obnovo vedno znova primanjkuje sredstev. Hkrati pa ne moremo preprosto pojasniti, kaj je tisto, čemur pravimo dolenski ali belokranjski prostor, naselje....

Vsekakor je eden od glavnih vzrokov za tako stanje pretirana želja po gmočnem izboljšanju in hkratnem zanemarjanju vsebine. Svoje so doprinesle tudi šole, ki so doslej vedno bolj zoževale obseg kulturne vzgoje, da bi si tako pridobile čas za ostala znanja. Nekoč se je človek izobraževal skoraj izključno iz izkušenj, med katero je bila dediščina grajena okolja najpomembnejša.

Prenova ali revitalizacija vasi je novost v našem odnosu do pozidanega prostora in do človeka samega. Ni je zaslediti niti v zakonskih predpisih. Zato se moramo že na začetku vprašati, ali sta bivalno okolje in arhitekturna dediščina iz nekdanjega ruralnega prostora za nas danes res brez vrednosti? Ali ni prav „ljudska“ (včasih imenovana tudi „kmečka“) arhitektura tista, ki je še v bližnji preteklosti tvorila večino našega kulturnega prostora? Ne

nazadnje pa se moramo vprašati tudi, ali je nenačrtno propadanje dragocenega bivalnega prostora in z njim arhitekture v naših vaseh res tisti cilj, ki smo si ga zastavili, ko smo načrtovali humano podobo naše prihodnosti?

Neglede na omenjena vprašanja je treba podati vsaj nekatere osnovne ugotovitve o današnjem stanju na Dolenjskem:

Nedvomno smo vse do danes dajali podporo le tako imenovani „urbanizaciji“ bivalnega prostora. V praksi pomeni to prednost vsemu, kar je v zvezi z razvojem mestnih naselij, medtem ko nam je iz tega razloga nastajala tudi nenačrtna pozidava izvenmestnih (vaških) predelov, hudo so se zmanjšale obdelovalne površine in zaradi tega se je začela avtomatično preusmerjati struktura prebivalstva. Bivalni prostor v okvirih „vasi“ je bil zapostavljen, čeprav se je hkrati začelo nenačrtno in celo modno vračanje „na vas“ v obliki pridobivanja vikendov, „zidanic“, drugotnih stanovanj in podobnega. Pri tem lahko danes že ugotovimo, da so tako imenovani „urbaniistični redi“ v resnici le škodili kvalitetam vaških naselbinskih območij.

Izvajanje urbanistične politike, ki v manjših območjih in naseljih temelji na skromni vsebini urbanističnega reda, ne more ustaviti stihijskih pojavov širjenja, nazadovanja ali stagnacije naselij ruralnega zaledja. Delež prostorsko ekstenzivne družinske gradnje, pomanjkanje eksplicitne kmetijsko-zemljiške politike, splošna nizka kvaliteta urbanistično arhitektonskih kriterijev imajo za posledico nadaljnjo deagrarizacijo površin za primerno rabo in kvalitetne krajinske podobe. Opozorila vredno je dejstvo, da površinam in še posebno večini naselij v polpreteklem obdobju ni dana kakršnakoli in še posebno ne dolgoročna prostorska usmeritev. Temeljni razkorak pripravljalec urbanističnih gradiv (Urbanistični program občin) je, da so na področju planiranja podeželskega prostora docela uveljavili zelo togo „urbanistično“ šmer načrtovanja. (Saj še beseda sama v sebi skriva poskus splošnega uveljavljanja mestnega modela zazidave prostora — pomeščanje vasi). S tem pa je bilo zajeto vse od stihijskega razširjanja mestne ali bolje primestne arhitekture pa do vseh detajlov oblikovanja zunanjega prostora, ki naj bi tudi v nemestne predele vnesli prvine mestnega načina življenja. To pa ni niti mestno niti vaško življenje, ampak neke vrste prostorska prisila, ki narekuje poseben, do skrajnosti individualiziran način življenja in razčlovečeno okolje, ki se podreja predvsem goli ekonomiki — komercializaciji urbanizma, s tem pa nujno prihaja do konfliktov.

Nekdaj se je človek predobro zavedal, da je s tem, ko bi nekaj na silo spreminjal, čeprav le „na svojem“, škodoval ne le sosedom, ampak tudi samemu sebi, saj bi uničil možnost premišljenega razvoja. Le z izkušnjami si je lahko ustvaril sodbo o ustreznosti, kar mu je omogočalo, da je odklanjal slabe rešitve, ki jih danes povsod nekritično sprejemamo — spomnimo se le salonitne kritine, ki so jo marsikje po svetu že prepovedali, saj je ena od povzročiteljic raka...

Povsem brez dvoma je, da bi do enako slabih rezultatov prišli, če bi slepo ohranjevali vse, kar je staro. Nihče ne pomišlja, ko uporabi električno energijo tudi v najvišje ocenjenem kulturnem spomeniku ali ko z novo stropno konstrukcijo ojači hišo — spomenik, da je odporna proti potresom. Vsak pa bi si moral nekajkrat pre-

misлити, če bi uporabil nepravo barvo za fasado, zamenjal okno z neustreznim ali obložil stavbo s cementnim ometom. Torej le veljajo neka „pravila“, ki nam narekujejo take ali druge vrste posege v naše okolje in stavbno dediščino. Predvsem pa moramo vedeti, katere so tiste značilnosti, ki nam pogoje ob vsakem primeru nanovo ustvarjajo.

Najlažje bo morda razložiti vsaj nekatere osnovne odnose, če jih bomo skušali prevesti v ocene, ki bodo morda nekoliko črno-bele, kar je do neke mere nepravilno, vendar naj služi predvsem kot pripomoček, ne pa kot edino merilo:

RAZLIKOVANJE: OSEBNA PRIPADNOST (IDENITETA). Razlikovanje se kaže na zunaj predvsem v novogradnjah. Bogata stara kmečka domačija je kljub svoji zunanji različnosti spomenik enake vrednosti kot revna viničarska bajta! Žal se je uveljavilo mnenje, da je lastnik kulturnega spomenika družbeno nižje na lestvici kot tisti, ki si je namesto njega zgradil novo brezlično „palačo“. V resnici pa je človek, ki ohranja pravine naše skupne bogate kulturne preteklosti neprimerno bogatejši, saj je lastnik trajne vrednosti. Kljub velikim in poudarjenim

socialnim razlikam v prejšnjih stoletjih so tako gruntarji kot reveži ali cerkvena gospoda gradili iz enakih materialov in s podobnimi oblikovnimi zamislimi skupen bivalni prostor, ki je danes naša arhitekturna dediščina. Danes gradimo družbo z enotnimi, humanimi cilji pa hkrati ustvarjamo tako močno poudarjeno socialno razlikovanje, kot bi ga bilo mogoče zaslediti v zgodovini le v nam tujih družbenih sistemih.

Danes stanovanjske „skatle“ kljub vsem mogočim dodatkom (obloge iz marmorja, kričeče barve...) ostajajo stavbe in celoten prostor brezdušen, brez izraza, brez pripadnosti. Nekdaj so bila vsa naselja kljub navidezni enotnosti arhitekturne dediščine med seboj močno različna. Iz tega se žal nismo naučili niti toliko, da bi vedeli, da se tisti, ki ohrani značilnosti svoje domačije, lahko res izkaže s svojim osebnim prispevkom k celoviti podobi naselja, ne pa da z novo gradnjo prispeva k njegovemu uničenju.

DRAGA GRADNJA: UPO-RABNOST. Draga gradnja izhaja iz želja po pridobitvi čim večje količine materialnih dobrin in iz neupoštevanja bogatih izkušenj arhitekturne dediščine. S prostorom delamo, kot bi ga imeli neskončno

mного, rušimo „stare“, a še povsem ohranjene hiše in namesto njih gradimo nove, mnogokrat povsem neustrezne in prevelike, uporabljamo naj-sodobnejše materiale, čeprav vemo, da je še vedno navaden opečni zid ne le najcenejši, ampak tudi odličen toplotni izolator.

Še bolj kot v splošni potrošnji smo postali potrošniška družba v najslabšem pomenu besede, če pomislimo, kako gradimo, ali bolje, kako uničujemo naše bivalno okolje. S pravilnimi obnovitvenimi deli je mogoče posodobiti in hkrati ohraniti našo arhitekturno dediščino do četrte ceneje, kot če bi namesto nje zgradili vse novo... K temu pa nismo prišteli niti vseh izdatkov, ki nastajajo zaradi novih cest, napeljav in drugega na novih gradbenih površinah, da o izgubljanju obdelovalnih površin – kot največje vrednosti – sploh ne govorimo! Da je res tako, dokazujejo mnoge tuje izkušnje: V Nemčiji se že izteka desetletje, posvečeno prenovi arhitekturne dediščine, ustanovljene so posebne banke, ki se ukvarjajo izključno z zelo donosnimi posli obnove, na Nizozemskem država prispeva ali posoja tudi do 40 % stroškov za obnovo (ki bi jo sicer morala dati za izgradnjo cest, pripravo gradbenih zemljišč v novih naseljih...), v Angliji in Franciji je široko razpredena mreža solidarnostnih združenj, ki skrbijo za obnovo naselij in vasi. Pri nas pa skušamo s tem, da vse gradbeništvo specializiramo le za novogradnje, ne pa za

vzdrževanje, kaj šele za prenavo, za vsako ceno dokazovati, da je vsaka prenova arhitekturne dediščine dražja od novogradnje.

Uporabnost je pravzaprav obratna lastnost od nepravilne arhitekture. Ne moremo si privoščiti, da skrbimo le za ozko uporabnost stanovanjskih prostorov, hkrati pa ne znamo povezati niti stanovanj med seboj, kaj šele družinskih hiš v naselje ali različnih gospodarskih stavb s stanovanjsko stavbo v uporabno domačijo. Uporabnost stavb, ki smo jim marsikje namenili prezgodnji konec, je ob pravilnem posegu izjemno velika. Uporabnost prostora in oblike nekdanjih naselij ter domačij, za katere so skrajno skrbno izbrali kmetijsko čim manj vreden prostor, ki pa je bil hkrati v čim boljšem odnosu do obdelovalnih površin, bi nam bili lahko še danes vzor, kako ohranjati plodno obdelovalno zemljo in koliko poselitve je možne, če hočemo za svojo hrano vsaj v pretežni meri sami skrbeti.

Zmotno je tudi uporabljati prejšnjo stanovanjsko kmečko hišo za skladišče ipd. Uporabnost in oblika sta bila v arhitekturni dediščini vedno povezani in jih tudi danes ne smemo ločevati, kot bi se te povezanosti sramovali. Sramujemo se lahko le svojega neznanja.

Arhitekti so doslej vse premalo sodelovali pri načrtovanju in oblikovanju našega podeželja, ker je bilo več zanimanja za gospodarsko stimulatивnejše projekte. Zaradi veljavnih za-

konskih določil pa je treba investicijsko-tehnično dokumentacijo izdelati v enako zahtevnih in sestavljenih prilogah kot za najzahtevnejši družbeni objekt. Zato ni čudno, če se zaradi sorazmerno visoke cene projekta „po meri“ odločitvijo zasebni naročniki za tako imenovane tipске projekte enodružinskih hiš primestnega značaja, ki jih dobijo po minimalni ceni ali celo v katalogu, nakar jih še po svoje prikrojijo.

Načrtov za kmečko hišo je zaenkrat malo, saj zahteva načrtovanje te zvrsti arhitekture posebno nagnjenost in razumevanje načrtovalca. Ob boljši družbeni spodbudi projektantov in poenostavitvi upravnih postopkov gradnje za zasebni sektor bi lahko premaknili to stanje. Mar ni nesmisel in večja družbena škoda vztrajati pri togih predpisih, ki so v praksi le redko nadzirani in sankcionirani, kot pa omogočiti manj togo, cenejšo in strokovno boljšo možnost nabave načrtov za graditelje na podeželju (da o problematiki črnih gradenj sploh ne govorimo!)?

Pomanjkanje vzgoje in neosveščenost zasebnih graditeljev je dodatni dejavnik, ki vpliva na stanje, kakršno je trenutno pri nas. Vsakdo je danes bolje poučen o dosežkih v oblikovanju avtomobilov kot pa o prizadevanjih na področju oblikovanja bivalnega okolja. Vse premalo je vključevanja sredstev javnega obveščanja v informacije o varstvu našega kulturnega izročila ter razprav o načelih in težnjah naprednega snovanja in oblikovanja.

Dalje bi morali omogočiti neposreden svetovalni stik načrtovalca z naročnikom od same zasnove pa vse do finalne obdelave, ko gre za zadnje posege estetsko oblikovanega značaja. Prav tu so največji spodrsaljaji. Prisotno je pomanjkanje oblikovalske kulture, ki se kaže tako v nerazumevanju pojma prostor, kot tudi v pomanjkanju jasnega odnosa do uporabljenega gradiva in detajla.

Zgledovanje pri sosedu, pomanjkanje zmognosti razločevanja, pomanjknje selektivne sposobnosti pri trgovski ponudbi oropa graditelja vsake trezne presoje in inovatorske volje tako, da se začne izživljati v dvoumni blebetavosti kiča. S tem je ogrožena avtohtonost človeka v njegovem bistvu, saj vemo, da ima arhitektura tudi svoj povratni vpliv. Kljub planiranju, programiranju in računalništvu moderne dobe, kar naj bi pomenilo avtomatično orga-

niziranost, se danes vedno bolj razkriva kvantitativnost porabniškega življenja, ki osvaja tudi kmečkega človeka, če mu ne bomo s humanejšim oblikovanjem njegovega neposrednega okolja spet vzbudili smisla za jasnost, preprostost, liričnost.

Poleg zgoraj navedenih problemov se v planskih in urejevalskih procesih ali spontano javljajo še številni drugi nič manj pomembni problemi našega podeželja, ki zahtevajo enako družbeno skrb ter interdisciplinarni pristop, npr.:

Družbenoekonomske spremembe v vasi sodijo k zmanjševanju števila kmečkega prebivalstva in s tem v zmanjševanje števila kmečkih domačij s samo kmetijsko funkcijo. Z uveljavljanjem „mešane“ agrarno-stanovanjske funkcije pa se pojavljajo medsebojni konflikti kot posledica različnih aktivnosti.

Specifičen problem predstavljajo novogradnje na zemljišču (perspektivne) kmečke domačije. Takšnih primerov poznamo sorazmerno veliko ter predstavljajo značilni vzorec večanja gostote oz. tako imenovano spontano varianto. So tipično odraz nekontrolne gradbenih akcij in nazadostnega poznavanja razvojne problematike vaških naselij, kar bo v primeru nadaljevanja tega trenda zapustilo nepopravljive posledice v kmetijstvu kot panogi ter v naseljih kot sicoalno-ekonomskih in kulturnih enotah.

Eden najpomembnejših naukov, ki nam jih dajejo izkušnje najrazvitejših dežel, je prav gotovo vprašanje zemljiške politike. Kjer ni bilo jasne in družbeno odgovorne zemljiške politike, je prevladovala nenad-

zorovana rast zemljiške špekulacije in izkoriščanje prostora, kot posledica tega pa tudi propadanje imetja, kmetij, naselij, okolja... Nedvomno je področje zemljiške politike eno tistih področij, ki jih moramo reševati na družbeni ravni. Vajno je vključenih nekaj temeljnih družbenih vrednot in ustavnih pojavov, tako da je tesno povezana z zakonskim sistemom in celo z ideološkimi postavkami. Verjetno pa je v danih razmerah na občinski (lokalni) ravni edini možni ukrep nakup zemljišč, če hočemo izvesti dosledno načrtovanje.

Po teh, nekoliko črnogledih, ocenah stanja na našem podeželju se je seveda potrebno vprašati, kje je izhod za spremembo družbenoekonomskih odnosov in arhitekturne dediščine nasploh? Mislim, da je za to potrebnih predvsem nekaj osnovnih spoznanj:

— Mnogo več bi morali vedeti o vrednosti naše arhitekturne dediščine.

— Poznati bi morali načine, kako jo usposobiti za njeno vključevanje v izboljšanje človekovega bivalnega okolja kot materialno in kot vsebinsko vrednost.

— Iz bogatih izkušenj, ki so ohranjene v naši arhitekturni dediščini, bi morali črpati nove zamisli, ne pa da jih skušamo za vsako ceno uvažati največkrat iz našemu načinu življenja tujih okolij.

— Človek bi moral postati merilo tako varovanja kot prenove arhitekturne dediščine. To pa bo mogoče le, ko bo spoznal vso njeno vrednost in vso svojo odgovornost do nje, ko ne bo

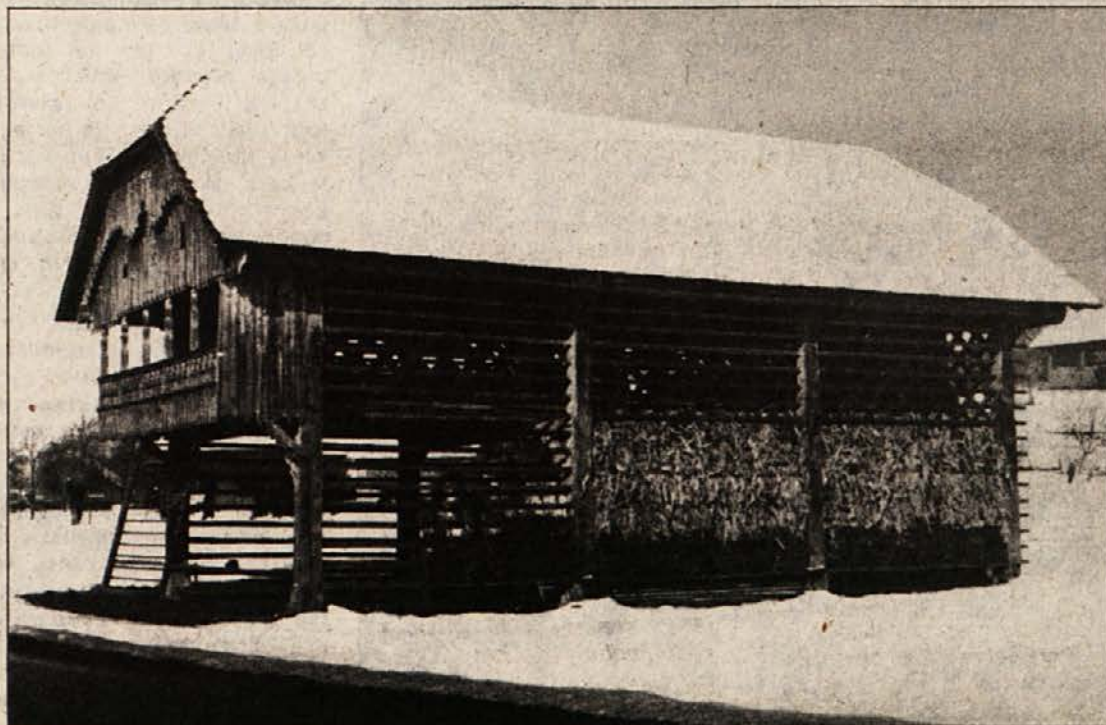
imel več občutka, da se je sramuje.

Iz navedenih problemov in možnosti izvira kot prva naloga, da predstavimo nujnost, širino in družbeno pomembnost revitalizacije (prenove) vasi. To bo mogoče doseči le, če na vseh ravneh — od strokovnih do najširših družbenih — tolmačimo prednosti in problematiko prenove ter skušamo doseči zanjo dovolj močan družbeni interes, da bo postala izvedba sama po sebi nujna. Hkrati nikakor ne bi smeli pozabiti na animacijo „uporabnikov“: če bomo uspeli pridobiti zaupanje ljudi do prenove, ki jim bo prinesla resnično izboljšanje bivalnega okolja, bodo sami zahtevali, da jo je treba izvajati. To zaupanje lahko dosežemo le s strokovno pravilnim usmerjanjem in vzornimi rešitvami, ki morajo prepričati strokovne kroge in uporabnike.

Naslednja stopnja je vključitev prenove v našo zakonodajo. Če hočemo resnično uvesti novo metodo, je potrebno za vsa naselja (kjer so še ohranjeni elementi stavbne dediščine) izdelati poseben register (prednostni in nujnostni seznam) naselij, ki naj bi jih obravnavali z metodo prenove. Topomeni, da ne bomo skušali uvesti prenove za vsa naselja, temveč bomo po nekem sistemu skušali postopek uveljaviti tam, kjer je najpotrebnejši in kjer bo dal najboljše rezultate. V tem registru bodo morali biti dostopni tudi prvi podatki o vzrokih, ciljih in nujnosti za vsako predlagano naselje, kar bo v veliki meri odvisno od strokovne obdelave, vendar hkrati tudi od zainteresiranosti prebivalcev samih.

Med temeljnimi nalogami pri uveljavitvi pojma prenove naših vasi je tudi vključitev funkcionalnega zemljišča (obdelovalnih in drugih prostih površin) v kriterije prenove. Pri tem bo treba prebiti oviro meddisciplinarnega dela. Ne da bi posebej razčlenjevali sestavine te naloge, je povsem na dlani, da gre za (ponovno) priznanje kvalitete, ki jih ima človek — prebivalec vasi v svojem neposrednem odnosu do zemlje, ki ga obdaja, in da je to kvaliteta najširšega družbenega pomena. Zato pomeni sodelovanje med strokovnjaki za kmetijsko dejavnost, strokovnjaki medčloveških odnosov in načina življenja ter načrtovalci prenove osnova za uspešnost zadane naloge. To velja na vseh ravneh, od najširšega prostorskega planiranja do načrtovanja posamičnih arhitek tur.

Mag. MARJAN BAVBAR
dpl. geogr.

Umetnost zajema iz življenja

10. oktobra so v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici odprli razstavo risb, slik in spomenikov slovenskega slikarja, arhitekta in pedagoga Borisa Kobeta ob 75-letnici njegovega življenja. Na slovesni otvoritvi je govoril izvršni sekretar predsedstva CK ZKS Franc Šali. Njegove besede objavljamo v priredbi.

Ustvariti umetnino, v kateri bo še vedno šelestar starodavni hrast, vdahniti lipi novo življenje, upodobiti vasi, samotne zaselke, osamljene domačije, nekdanje poti dolgih kolon svobode, skrite steze drznih patrolj, pogumnih kurirjev, vse to pa tako, da v današnji podobi zaživi takratni čas, ožive spomini na dni teme, groze, upora, upanja in zmage, ter hkrati postaviti umetnino v prostor, da bo skupaj z njo zaživel v enovito spominsko obeležje, ni nikoli končan sprejem duha s snovjo, je merjenje moči in hkrati iskanje enotnosti v nasprotjih.

Temu bi lahko rekli boj za skladnost, za harmonijo med človekom, družbo in naravo, boj, ki ga vedno spremljajo stiske, zmote, uspehi, veselje in razočaranje, zmage in porazi, upanje in hrepenenje. Ne živimo v času, ko bi lahko upanje prepustili usodi, potrebna so dejanja vsakogar in življenju je treba vrniti spoštovanje in delu čast. Umetnika življenje še posebej zavezuje, ostati mu

mora zvest in pomagati, da bo življenje dozorelo v humano skupnost. Umetnik mora biti kritičen do vsega, kar je v nasprotju s človečnostjo. Samo umetnost, ki se v areni življenja vključuje v tiste socialne in miselne tokove, ki prinašajo novo upanje in krčijo pot novim obzorjem svobode, umetnost torej, h kateri se človek zateče v trenutkih osebne, dejal bi intimne potrebe po estetskem doživljanju sveta, umetnost, ki je kritična in ostrá do krivic, hudomušna in šegava, ironična, pa spet prizanesljiva, umetnost, ki zna zgrabiti življenje, je lahko nepogrešljiva, resnična graditeljica človeške kulture.

Naša družba si je uzakonila pravico do poti v carstvo svobode in naša dolžnost je, da gremo po tej poti naprej in ji dodajamo nove razdalje. Ne smemo se ustaviti, ne smejo nas preplašiti težave ne uganke življenja. Umetnost ima vse možnosti, da živi in se razvija. Njena ustvarjalna moč je bila že nič kolikokrat moralna in idejna opora v težkih preizkušnjah. V besedi, glasu, barvi, liku ali gibu je upodabljala poduhovljeno resničnost.

Politika ne porebuje ideologizirane umetnosti, pač pa takšno, ki bo osvobodena političnih skomin, ideoloških zvarkov, ki bo nabita z izzivi življenja, z usodnimi vprašanji dobe. Želi-

mo si je kot delavci, samoupravljalci in ljudje, ki se iz dneva v dan ukvarjamo z vprašanji dela, medčloveških odnosov, družbenega razvoja. Nič kolikokrat smo v naši družbi tudi odločno zapisali ali povedali, da umetnost in znanost ne smeta biti trobili ali dekli politike. Odločno pa smo se izrekli za nujno ustvarjalno vlogo v osvobodilnih prizadevanjih delovnih ljudi oziroma za to, da bi teoretična misel in umetniško snovanje pomagala odgrinjati nova obzorja svobode.

Zveza komunistov se zavzema za svobodo teoretične misli in enakopravnost vseh stilov in smeri v umetnosti, s tem pa tudi za vsestransko dostopnost rezultatov. Policentrični razvoj kulture je samo ena od pomembnejših usmeritev naše kulturne politike. Bistvo in pomen tega nista samo v tem, da vsakomur omogočimo doživljanje kulturnih dobrin, ampak da bi vsak lahko tudi razvijal in uveljavljal lastna ustvarjalna hotenja. Za to so že do zdaj nemalo storile najrazličnejše skupine, središča in gibanja v okviru ZKO.

V kulturni politiki srednjeročnega razvoja je dan velik poudarek na kulturno dediščino. Uvrščena je med prednostne obveznosti. Ne gre zgolj za nove naložbe, akoravno so nekatere potrebne, marveč za odnos do varovanja in uporabe

vsega kulturnega blaga od spomenikov, literature do ljudske ustvarjalnosti in arhitekture. Marsikje te vrednote premalo cenijo in varujejo pred propadanjem, maličenjem ali celo fizičnim uničenjem. Ponekod so v nevarnosti značilnosti naših krajev — mest, trgov in vasi. Naša urbanistična politika in stanovanjska operativa sta često brez posluha za resna opozorila javnosti ali strokovnjakov. Tako nam pred očmi izginjajo arhitekturni spomeniki — znamenite zgradbe, posebnosti na starih hišah in mestnih trgih, ki so organska sestavina življenja in razvoja naših naselij.

Zakaj tako? Zato, ker še ne znamo ceniti te dediščine in sploh še premalo poznamo kulturnozgodovinsko podobo kraja ali okolice, kjer živimo. Kulturno umetnostna vzgoja delovnih ljudi in mladine je še prešibka, pomanjkljiva. Posledica tega je, da hodimo molče in neprizadeto mimo kulturnozgodovinskih spomenikov, kot bi jih ne bilo; nismo pa v zadregi, ko je treba zaviti v gostilno, delavnico, trgovino, k obrtniku, ker vse to poznamo in bi lahko našli z zavezanimi očmi. Zdi se, da bomo največ naredili za dediščino, če jo bomo sprejeli v svojo zavest, ker nam bo šele to omogočilo, da jo bomo prav doživljali, vrednotili in cenili ljudi, ki so jo ustvarili. Njim, ki so torej še posebno vidno stali na poti napredka in vztrajali pri iskanju idealov in človečnosti, kot posamezniki in celoten narod tudi največ dolgujemo.

Ob nepraznovani 60-letnici novomeške pomladi

Tiho in brez vsakršne slovesnosti je šla to jesen mimo 60-letnica dogodka, ki je v slovenski umetnosti in literaturi odjeknil in ostal zapisan kot novomeška pomlad, pomenil prelomnico v slovenskem kulturnem življenju in do dna razburkal kulturno javnost. V mislih imamo veliko slikarsko razstavo, odprto od 26. septembra do 11. oktobra 1920 v salonu takratne Windischerjeve gostilne v Kandiji, in spremljajoče literarne in glasbene nastope na obeh straneh Krke. Vse te prireditve je organiziral Klub dolenjskih visokošolcev, ki je bil levo orientiran, večina njegovih članov pa je imela za seboj težka vojna leta na bojiščih. Topovi prve sve-

tovne vojne so utihnili, Evropa pa se ni mogla umiriti. Glas prizadetih, ki niso videli nikakršnega smisla v sicer že končani moriji, je postal krik. To je bil silovit izbruh človeške stiske in umetnost je začutila, da je prišel njen trenutek. Življenje je bilo treba začeti izpovedovati na nov, času primeren način, to pa so znali le mladi. Zato je tudi novomeško pomlad razumeti kot manifestacijo mlade umetnosti in umetnikov, seveda predvsem iz Novega mesta in Dolenjske. In kdo drug bi bil bolj poklican, da to organizira, kot dolenjski visokošolcil Razstava je bila prirejena pod naslovom „Prva pokrajinska umetniška razstava v Novem mestu“.

Na njej so sodelovali: Fran Ančik, Jože Cvelbar, Ivan Čargo, Božidar Jakac, Marjan Mušič, Zdenko Skalicky, France Zupan — kot umetniki, Ferdo Avsec in Boris Grad kot umetniški naraščaj ter Rihard Jakopič. Z največ (218) deli je bil zastopan Jakac. Jakopič je svojo edino sliko, olje „Pod oknom“, razstavil, ker je tako lahko pokazal „svoje zadovoljstvo z mladim pokretom“. Vseh razstavljenih del je bilo 317. Novomeško kulturno javnost sta z literarnimi večeri razvnela Anton Podbevšek in Miran Jarc, z glasbenimi nastopi pa Marij Kogoj. Veliko nemira je v literarni svet vnesel zlasti Podbevšek, čigar „Človek z bombami“ je govoril z

novu, do tedaj neznanu in za uho dokaj drzno pesniško govorico. Razstavo, literarne in glasbene nastope so že novembra istega leta ponovili v Ljubljani, in kot pravijo takratna poročila, je ob njih zastajala sapa tudi občinstvu slovenske prestolnice. Umetniško vretje v Novem mestu ni ostalo brez sledov.

Novomeška pomlad navdihuje ustvarjalce, ki prihajajo in se uveljavljajo. Sicer pa ta močni, izvorni, zares enkratni vrecel še ni dočakal, da bi kdo iz njega zajel za lastni veliki napoj. Na to, neusahljiv, še vedno čaka, čeprav je minilo že šestdeset let, kar je bil zažuborel.

I. ZORAN

ZIMSKA IDILA NA TUJEM

Mraz. Tak mraz,
da poka drevje.
In losi
ob jasi grmovje gojilo.

Vsak dah
je bel, leden.
Kamor pogledaš,
kristalast je sen.

Raz brezo so vejice pale,
v ponjavi snega obležale.
Jaz pa verjela sem vanje:
saj so še živel
V vazo sem z njimi
naše upanje dala
in sleherno jutro
vigredi čakala.

Glej, čudež droban!
Nežni listki nabrani
so prek noči se izvili.
In kakor glasovi prečudni
ti v dušo navrejo,
da misel te sladko omami –
spomin se mi drami.

Pa vidim daleč od tod
med belimi brezami jaso
z rdečim vresjem pokrito.
In voda po žlebu v korito
klokoče.

Pod jaso je naših
pradedov hram.
(Močan je bil ta rod)
Le kako je zdaj tam?

MARIJA HRIBERŠEK

NITI RAZVALINE

Kjer sosedov hiša bela se košati,
ravno tam počiva
tudi moj spomin.
Moj spomin velja cvetoči, bujni trati,
na kateri stal
poprej je stari mlin.

Niti razvaline niso več ostale,
trato je beton
železni zadušil.
V srcu le obujam vas, podobe zale,
obtožujem čas,
ki vse je spremenil.

Tudi če bi trata tam še zelenela,
stari mlin četudi
bi še tamkaj bil –
nikdar več, ko prej, bi ne bila vesela –
čas brezskrbni davno,
davno je minil.

Zdaj bogastvo moje so samo spomini,
z njimi čas obravljam,
vračam se nazaj...
Radost vzame v srcu mesto bolečini,
ko te spet zagledam,
moj domači kraj!

AUGUŠTINA BUDJA

Slovenci smo se iz različnih vzrokov, največkrat sta bila to pomanjkanje in socialna beda, izseljevali tja, kjer je bila rezina kruha debelejša in laže dostopna kot na naših lepih, a skopih lazih. To se je dogajalo ob koncu prejšnjega stoletja, v začetku tega in med obema vojnama. Tudi v šestdesetih letih našega časa se je zopet raznel nemirni duh naših ljudi in odhajali so na tuje, tokrat največ na začasno delo v zahodno Evropo. Slovenci pa so v vsakem primeru, najsi so odhajali za vedno ali z namero vrnitve, odnašali sabo nepotlačljivo ljubezen do domačega jezika in domače pokrajine. Naj so se potili na vročih avstralskih ali južnoameriških plantažah, v temnih rovih rudnikov in ob težki pesmi strojev v avtomobilskih industrijah Amerike, je v njihovih srcih zvenela mila domača melodija, ki so jo prenašali na svoje otroke. Združevali so se v društva in podporne enote, da bi laže pomagali drug drugemu premagovati bremena tujine. Tako je nastajalo kulturno delo, ki je v pesmi, besedi in plesu podoživljalo kulturo slovenskega naroda, hkrati pa vzpodbujalo pripadnike slovenske narodnosti k ustvarjanju v lastnem jeziku.

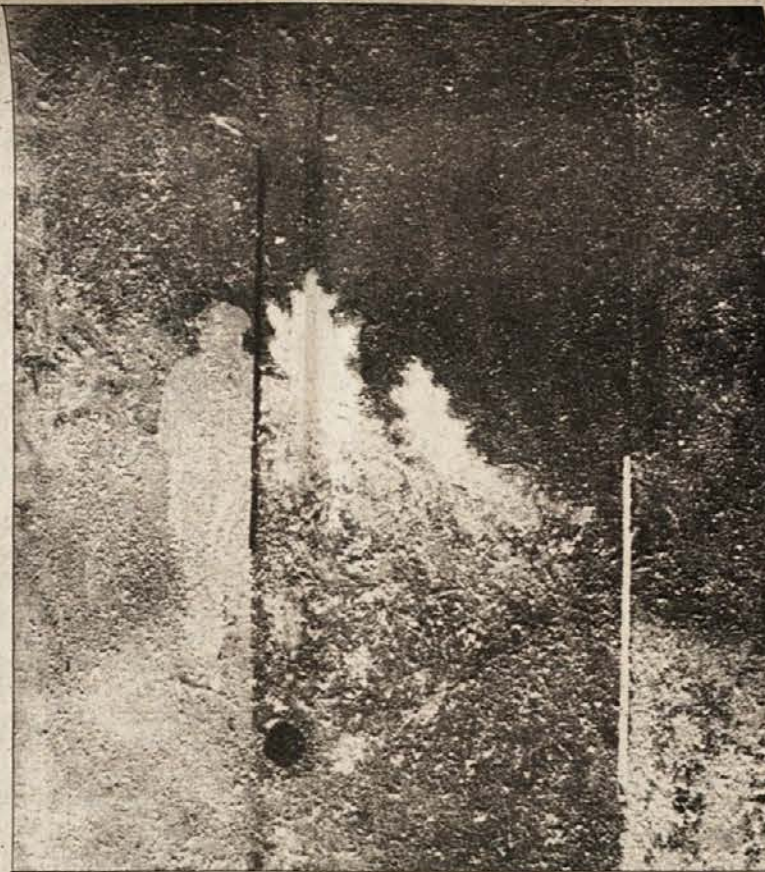
Tako smo že pred vojno dobili na obeh ameriških kontinentih časopise in revije v slovenskem jeziku, po vojni, ko so se v čedalje večjem številu pojavljali v zahodni Evropi jugoslovanski delavci na časnem delu v tujini, na kratko in ne povsem pravično imenovani zdomci, pa se je slovenska tiskana beseda pričela pojavljati tudi tukaj. Ko govorimo o Evropi seveda ne smemo pozabiti starejše generacije izseljencev v rudnikih Francije in Belgije, ki so svoje kulturno delovanje organizirali na podoben način kot naši izseljenci v Ameriki.

Sedanji delavci na časnem delu v tujini se organizirajo in negujejo svojo jezikovno in domovinsko zavest na drugačen

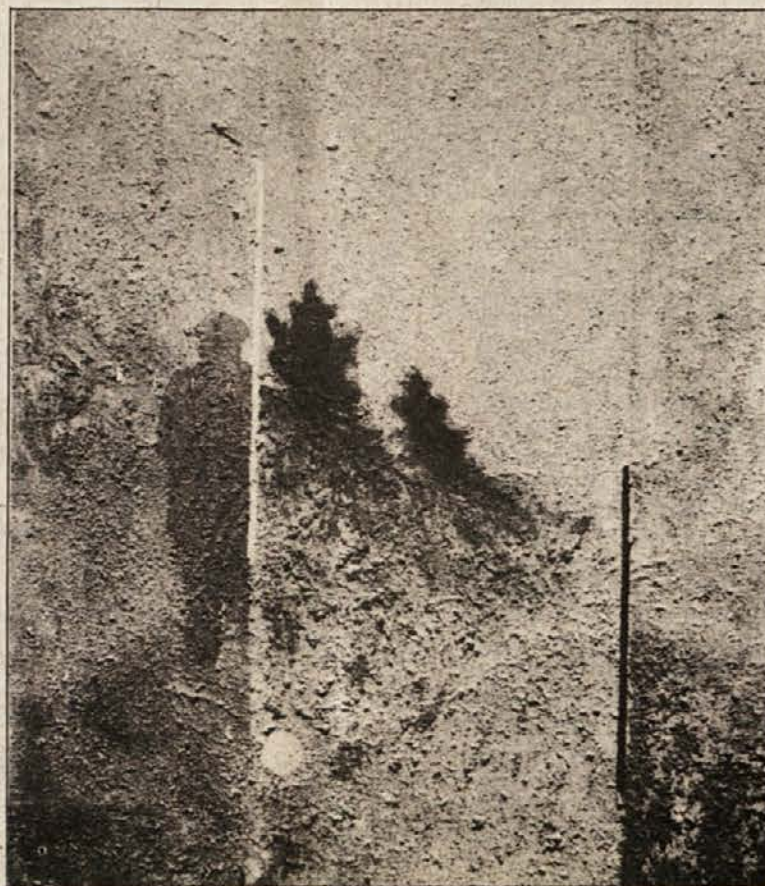
način kot naši stalni izseljenci. Pri njih je domovina s svojo fizično, kulturno in družbeno stvarnostjo veliko bolj prisotna, saj so jo zapustili samo začasno, in usmerjajo zavestno svoje sposobnosti in organizacijske možnosti v to, da bi se od nje ne odtujili preveč. Seveda pa se časovni in geografski odmaknjenosti ter vplivu tujega kulturnega okolja ne morejo ogniti. To velja zlasti za naše „zdomce“ iz Švedske, dežele na severu Evrope, ki je nudila kruh kakim 40.000 Jugoslovanom. Od tega jih je od 5 do 8 tisoč Slovencev (točno število je težko ugotoviti, saj Švedi ne vodijo evidence o narodnosti.) Švedska je nudila priseljencem take pogoje za delo in življenje in že od vsega začetka spodbujala priseljevanje celotnih družin, da so se priseljenci zelo hitro asimilirali švedski družbi, nekateri, zlasti otroci, pa kar prehitro. V nekaj letih so skoraj čisto pozabili domači jezik in se pošvedili.

Nevarnost zgubljanja slovenske identitete so bolj zavedni Slovenci hitro opazili, saj je bila pri mladini čisto očitna, švedska politika asimilacije pa tudi ni bila prikrita, ampak dobrodušno naivna. Nevarnost take asimilacije za našo mladino pa so hitro opazili tudi švedski psihologi, ki so za generacijske razkole, stranpota in neuspešno šolanje naše mladine hitro našli vzroke v neskladni čustveni rasti naših otrok. Emocionalno skladje pa je bilo porušeno, ko so starši zgubili pristni stik z otrokom v materinem jeziku.

Slovenci po vsej Švedski so pričeli ustanavljati svoja društva, kjer so gojili naprej slovensko narodno kulturo in skrbeli za nego slovenskega jezika in zavesti med svojim članstvom, zlasti pa med mladino. Pri švedskih šolskih oblasteh so dosegli ustanovitev posebnih oddelkov za dopolnilni pouk slovenskega jezika, počasi pa se je spremenila tudi švedska politika do priseljencev: pričela je priznavati pravico in pomen priseljenjskih kultur za švedsko

Na severu tli slovenska beseda

družbo in njeno kulturno poživitev. Takratni švedski premier Olof Palme je celo izjavil, da delujejo priseljenjske kulture kot začimba švedskemu življenju.

Organizirnost v društvih in povezovanje društev med seboj je terjalo tudi informacijo v domačem jeziku. Tako sta se skoraj istočasno pojavila zametka dveh glasil: eno je bilo „V tujini“ in je zagledalo luč sveta v Landskroni, drugo pa „Naš glas“, glasilo Slovenskega društva v Stockholmu. Ker je v Stockholmu nastal tudi Koordinacijski odbor slovenskih društev, ki je prevzel skrb za informacijo, je „Naš glas“ postal glasilo vseh slovenskih društev na Švedskem in hkrati eno od prvih jugoslovanskih glasil v tej deželi. „V tujini“ je po prvi številki prenehalo izhajati, njegovi sodelavci pa so se priključili „Našemu glasu“. Ta izhaja sedaj že sedmo leto in je postal osrednje informativno in kulturno gibal Slovencev na Švedskem. Tudi potem, ko so se slovenska društva priključila Zvezi jugoslovanskih društev in pričela sodelovati v njenem štirinajstdnevniku „Jugoslavenški list“, so se glavna kulturna in organizacijska gledališča Slovencev na Švedskem odražala skozi „Naš glas“, „Jugoslovanski list“ pa je zaradi svojih formalnih zadovoljitev ostal na periferiji in zaradi zgrešene uredniške politike, ki ni dovolj upoštevala jezikovne in kulturne mnogoterosti jugoslovanskih narodov, tudi sčasoma ostal brez slovenskih prispevkov. Okoli Našega glasu se je sčasoma formirala tudi literarna skupina, katere glavno vodilo in stična točka je bil jezik, v katerem se je izražala. Seveda so glasovi te skupine vse prešibki, da bi jih lahko imenovali slovenski literati na Švedskem, vendar pa so skupaj z uredniškim odborom in kulturnimi animatorji po društvih tvorci kulturnega gibanja, ki ga že skoraj lahko imenujemo slovenska samorastniška kultura na

VRAČAM SE K TEBI

Vračam se k tebi
dežela moja
v razorani laz
v presanjani kraj

Vračam se k tebi
v naročje pomladnega cvetja
zelenja
in ožganih obrazov
v objem žuljavih rok
potu
in tihih kletev...

Vračam se k tebi
v odmaknjeni svet
slepi popotnik
utrujen
sredi prašnih poti
in neprespanih noči
da naslonim glavo na tvoja prsa
da me iz morečih sanj
tvoj svit prebudi

Vrnem se k tebi
nekega dne
z razočaranji
s hrepenenjem
z vsem,
kar dušo žge

JAN ZAVADLOV

CENTRALNA POSTAJA

Topot tisočih nog
po uglajenih stopnicah
izruvane korenine
žejne iščejo prsti
med betonskimi bloki
pod nagubanim čelom starca
trudne oči
preblisk južnega sonca
misel rodi se
in plaho zbeži
daleč je Bospor
kjer morje kipi
karto prosim
za Rinkeby*

*Predmestje Stockholma, ki ima pretežno turško prebivalstvo.

JESENSKA SLIKA

Tiho pada listje.
Skozi gole veje
veter šepeta.
List se utrga,
v vetru vtrepeta:
samotno drobno bitje,
ki se naužilo
je vsega...
Popotnik utrujen
pridrži korak,
poslušaj zgodbo vetra,
ki jo prinaša mrak.
Nad gozdom temnim
krilo vzplahuta.
Mar to je ptica? ...
Ali le misel je
prhnila prek morja? ...

TONE JAKŠE

TONE JAKŠE

Rudi Robič

Pesmi

Tema v svetlobi

Vedno v temi
iščemo svetlobo,
a v svetlobi
vidimo temo.

V domovini
hvalimo tujino,
a v tujini – svojo
ljubimo zemljo.

Neurje

V sobi se mračí.
V peči prasketa
in čudne sence
se obešajo
na sive stene.

Poročila so končana.

Težke kaplje
po steklu drse
kot solze otrok,
tam daleč,
kjer je vojna.

Radio pa
tihu igra,
kot pred
neurjem.

Plavica

Ob robu polja veje
leskove šume.
Na listih kaplje
v barvah se iskre.

Med travo zrelo
se metulj spreha
in jagoda dišeče rdi.

Na divji češnji
škorci se gostijo,
in iz krtine sveže se kadi.

Na žitni klas opira
vitka se plavica.
V rdeču ruti sanja
makova glavica.

Jutri bo drugače,
jutri bomo želi...

Tam ni razlik

Na koncu – tam na robu
ni težnosti, ni gneče
in nič ni več boleče.
Tam molk sedi na času
in nihče ne trepeče.
Ni groze, ni strahu.
Je ena sama pot –
brezmejna kot veselje,
brez pojmov majhnosti,
brez zemeljskih oblik.
Tam vse je brez pomena,
je konec vseh oblik.
Je ena sama pot –
brezmejna kot veselje,
za vsakega enaka –
nobenih ni razlik.

Leskova piščal

Počakaj, ljubica, na maj.
Ko več ne bo tako deževno,
tedaj bom lesko vzel meževno,
naredil zate bom piščal.

In legla bova v mlado travo.
V očeh cvetela bo pomlad
in žejna bova pila slad.
Ljubezen ti bom dal pod glavo.

Le veter bo napel tvoj šal.
Takrat, veš, kosci bodo spali
in kose skrhane iskali.
Ti boš igrala na piščal.

(Iz zbirke „Medeno
jutro“, ki bo izšla
pri Cankarjevi založbi)

Deklica z odpeto bluzo

Zjutraj pod čebeljo težo
cvet rdeč zaniha.
Veter dečvi zaletavo
tanko krilo viha.

Ko ji vroče je objemal
grudi, zagorele boke,
deklita z odpeto bluzo
sanjala je sredi loke.

Veter ni imel imena.
Z njim so odletele prepelice.
Mravlja lezla je pred bradavice.
Dečva je postala – žena.

Ure Cihlař: V NARAVI, acryl/platno

Iz preteklosti novomeške založniške dejavnosti

Ker se v Novem mestu razpravlja vedno bolj o knjižni založbi, bi s tem člankom podprl prizadevanje tistih, ki teže čimprej osnovati založbo, oziroma omogočiti časopisno-založniškemu podjetju DOLENJSKI LIST, da bi začel v polni meri izvajati tudi knjižno-založniško dejavnost. Če je bila v Novem mestu založba potrebna že pred več ko sto leti, ni razloga, da je ne bi potrebovali danes, ko ima Novo mesto desetkrat več prebivalcev in je iz dneva v dan več ustanov in gospodarskih podjetij, ki že redno izdajajo knjige in druge publikacije. Ne bi pisal o zdajšnjih pogojih, ki kličejo založbo v življenje, ampak bom rajši povzel nekaj stavkov iz že napisane zgodovine novomeškega založništva, ki je nastala na podlagi bežnih razgovorov z direktorjem Knjigotiska in bo

izšla, ko bo ČZP Dolenjski list odpiral nov tiskarski center v Novem mestu.

Prvi novomeški tiskarji Henrik, Marija, Konstantin in občasno Friderik (po l. 1865) Tandler so tiskali v Novem mestu najkasneje od l. 1819 do 1865 knjige, izvestja in predvsem drobn tisk. Prvi znani slovenski novomeški tisk je pesem pesnika Jakoba Zupana: Lik Noviga mesta o voskresenji Sboru svoje fare (1831), najpomembnejši pa časnik Slovenski Blatt, ki ga je zalagal tiskar Tandler sam. Tandlerji so tiskali tudi knjige in občasno kakšno versko, ker je šla dobro v denar, tudi založili. Pisali so jih novomeški kanoniki. Tandlerjevo tiskarno, ki zadnja leta ni tiskala, razen izjemnih prilik, je kupil ljubljanski tiskar Vincenc Boben, jo malo izpopolnil s črkovnim materialom, da je

obsegala 65 kompletov raznih črk, od tega dva kompleta v gotici, klišeje križevega pota, maše in nekaj okraskov, in tiskal vse kot njegov predhodnik Tandler. Najpomembnejši Bobnov tisk je prva šolska knjiga v slovenščini za pouk latinščine: p. Ladislava Hrovata Latinska slovnica za slovensko mladež, Novo mesto, l. 1874. Zaradi družinskih nesreč je Boben tiskarno prodal Janezu Krajcu. Boben je tiskal od l. 1873 do 1877.

Do tega časa še ne moremo govoriti o založništvu v Novem mestu v pravem pomenu besede. Založniško dejavnost je v Novem mestu začel šele Janez Krajec. Posluževal se je subskripcije in si s tem zagotovil kupca za dovršen del svojih publikacij. Janez Krajec (1843 Ljubljana – 1921 Novo mesto) je bil sposoben organizator in zelo raz-

gledan mož. Kljub temu je rad poslušal nasvete strokovnjakov in se z njimi posvetoval. Najpomembnejši med njimi je bil Krajčev mladostni prijatelj, pisatelj Fran Levstik. Stalni svetovalec je bil tudi Krajčev bratranec profesor Rajko Perušek. K sodelovanju je pritegnil tudi domačine, ki so bili večči peresa. Našel jih je med frančiškani in profesorji. Nadaljeval je tradicijo svojih predhodnikov Tandlerjev in Bobna ter tiskal lepake, letake, pravilnike, šolska izvestja, letna poročila raznih ustanov, računske zaključke, drobn tisk in pa knjige v lastni zalogi ali po naročilu. Svojo tiskarno je zelo razširil, saj je imela nove stroje in 220 kompletov raznih črk, med njimi kompleta v cirilici in grščini ter 22 kompletov v gotici, 11 garnitur raznih inici-alk v latinici in 6 v gotici,

Milan Markelj

Begotnosti

Travnik

*poln opojnega vonja
travnik globoki
mušice nad njim
pijano drhtijo
s prvim svitom
zapoje nabrušena kosa*

trenutek

*seme v temi časa
spomin vzkali
cvet
težak od sladke žalosti*

noč

*nebo se zvezdnato peni
morje teme valovi valovi
v meni kot v školjki šumi*

jutro

*odgrnilo je nebo odejo zvezd
osulo se je cvetje kresnic
razgubila se je zlata pena sanj*

skrivnost

*zvezde gorijo
daljava spi
mrzlo je dahnilo
iz noči*

Vinko Hlebs: KALUŽNICE,
olje, 1977

številne okraske, embleme in podobno. Vpeljal je tudi kamnotisk. Tako opremljen je začel s svojim delom 18. septembra 1877, ko mu je bila z aktom št. 6841 dana tiskarska obrt.

Krajec se je lotil tveganega podjetja, ko je v Ljubljani začel izdajati v snopičnih ponatis Valvasorjeve Die Ehre des Herzogthums Krain. Tedaj je spoznal, da se mora osamosvojiti, če hoče s podjetjem ponatisa uspeti, ali pa zgubiti vse, kar sta s sestro vložila v ta projekt. Tako je prišel Krajec v Novo mesto in kupil Bobново tiskarno. Toda kapaciteta tiskarne je bila prevelika samo za tisk Valvasorja v snopičnih in za sprotne naročila posameznikov, uradov in ustanov. Zaradi tega si je moral omisliti novo akcijo zlasti še, ker je bil ponatis Valvasorja l. 1879 že zaključen. Krajec, ki je dobro poznal slovenski knjižni trg, je spoznal, da bo še najbolj uspel, če se loti zalaganja in tiskanja mladinske literature.

Lahko trdimo, da sedaj samo založba Mladinske knjige v Ljubljani izda več mladinske literature v enem letu, kot je je

izšlo na Slovenskem ves čas od 1551 (od prve slovenske knjige) do 1900. Zato je Krajec začel pošiljati v svet kar dve mladinski literaturi. Pridobil je novomeška frančiškana, šolskega ravnatelja Florentina Hrovata in skladatelja Hugolina Sattnerja, da sta zanj začela prevajati takrat že več kot pol stoletja med slovensko mladino popularnega pisatelja Christopha Schmida. Krajec je začel izdajati zbirko Spisi Krištofa Šmida. Prvi zvezek je izšel l. 1880, zadnji (11. zvezek) pa l. 1896.

Koliko je izšlo vseh ponatisov ni znano, ker je posamezne zvezke Krajec sproti ponatiskoval, ne da bi omenil, da je to ponatis. Ker je šla zbirka dobro v prodajo, so jo nadaljevali tudi Krajčevi nasledniki in jo zaključili s 17. zvezkom. Drugi mladinski projekt pa je bila izdaja svetovno znanega bisera Tisoč in ena noč. Ta je bila ob prevajanju tako očiščena in okleščena, da je postala izdaja predvsem mladinsko čtivo. Prevajal jo je Korošec Filip Haderlap. Krajec je bil dober trgovec in še boljši računar. Celotno

izdajo je razdelil na 51 snopičev in jih poslal v svet vsake tri mesece. Zvezek je bil vedno prekinjen ob najbolj napeti zgodbi, da je bralec nestrno čakal na novi zvezek. Tisoč in ena noč je izhajala od 1880 do 1891. Komplet te izdaje, ki velja še danes za najpopolnejšo izdajo pri nas, je postal velika redkost. V letih 1881–1882 je Krajec ponatisnil in založil še Valvasorjevo delo Das Erz-Herzogthums Kaernten, s katerim pa je imel izgubo in jo naklado pod ceno prodal celovškemu antikvariatu.

Novo mesto selahko pohvali, da je bilo v času Krajčeve založniške dejavnosti nekaj časa edino slovensko mesto, ki je imelo knjižno zbirko z rednim izdajanjem knjig. To je bila Narodna biblioteka. Prvi snopič je izšel l. 1883, zadnji (58). snopič pa 1894. Biblioteka je pod Krajčevimi nasledniki dosegla 1901 60 snopičev in z njim prenehala, ker je imela nova lastnica – Katoliška bukvarna dovolj lastnih knjižnih zbirk.

Za naslov Narodna biblioteka se je Krajec odločil na nasvet prof. Rajka Peruška; Levstik je svetoval naj se zbirka imenuje Obči zbornik, Krajec sam pa je okleval med Občna biblioteka ali Občna knjižnica. Zbirka je začela s Kranjsko čbelico in je vsebovala originalne tekste in prevode. Tudi tu je Krajec ponatiskoval posamezne dobro ideoče snopiče brez navedb, da je to ponatis. Zanimivo je, da je Krajec izdal prvo Finžgarjevo tiskano samostojno delo Zaroka o polnoči s psevdonimom Basnigoj.

Krajčeve veliko založniško delo je bilo tudi zalaganje Dolenjskih novic (1885–1919). V Krajčevi delovni knjigi za leta 1889–1895 se pojavi tudi Gledališki list novomeškega gledališča št. 20 z igro Deborah. Kdo je izdal prejšnjih 19. števil, ni možno ugotoviti, ker prejšnjih delovnih knjig ni in tudi ni na voljo nobenega primerka gledališkega lista. V stalni Krajčevi zalogi so izhajali tudi zelo popularni viseči koledarji (kartonasti) v slovenski in nemški izdaji. Nekaj let je

Silvo Mavsar

Balada o gugalnici

Dečka so poklicali
(vsakogar so kdaj
sredi najlepše igre)

(vsakogar so kdaj
ko se je najbolje skrili)

Deček je mižal
Deček je štel

Dečka so poslali po drva

Miloš Škapin: BRIN V SNEGU, perorisba, 1979

Dečka so poklicali

Deček je mižal
videl rdeče mušnice
Deček je štel
slišal zelene mušnice

Dečka so poklicali

Zamenjal je igro
(to dečki radi storijo)
da bi zmečkal mušnice
da bi nagnal mušnice

Kjer se je včasih poganjal
z obronka naravnost v sonce
in zmerom se vrnil

Kjer se je včasih poganjal
z nogami suval obzorje
in zmerom se vrnil

Kjer se je včasih poganjal
za hip zaslutil globino
in zmerom se vrnil

je bilo drevo

drevo z ravno vejo
drevo z vrvjo

Dečka so poklicali
Dečka so poklicali
Dečka so

So mušnice zamigotale
So mušnice zaplesale

Prek plota otroštva
je skočil
Do ravne veje
se je vzpel

Z roba
je stopil
V zanko se je ujel

v nihanjel

Vsa modrina tistega dneva
se mu je naslonila na ramena
in ga potisnila navzdol

Daleč od apnenga obraza
se je z usihajo čimi trzljaji
telo napilo modrine

Zagugalo se je obzorje
Postal je os
na kateri se je zavrtele
in sesulo razrušeno nebo

Odpri je oči
preden so se poskrili
Ujel jih je
preden so pobegnili
v zaklon
v zapik:

Saj bi bilo dovolj
poleno polence polenčece
Trsko bi prinesel

Deček gleda
Deček strmi

Klicaje slišijo
Vprašaje čutijo

Dečka pokličejo

Naj šteje
Naj miži
Naj se igra
z zaprtimi očmi

Deček gleda
Deček strmi

Zamenjati igro
(to je odraslim težko)
Zviti klicaje

Zlomiti vprašaje
Kako

Naročje je prazno
Zibel brez dna
Vrv presekana

Obzorje je daleč
Sonce še dlje
Globina je vse

kar deček ima

Dan je spet moder
in ravna veja cveti
Nebo sestavljeno
nad njimi visi

Dečka pokličejo

Deček v njih miži
Deček šteje v njih

Dečka kličejo

Deček molči
Saj več deček ni —
fant z modro kravato
okoli vratu

ZDOLE —
KALINOVIK, 1979

zalagal tudi ročne Koledarje in dnevnike, Žepne koledarje in podobno. Krajec je natisnil tudi 13 snopičev Koroških bukvic. Nobena slovenska tiskarna doslej še ni doživela takega priznanja, kot ga je prejel Janez Kranjec za izdajo Valvasorjevega ponatisa na svetovni pariški razstavi. Diploma je bila po l. 1945 še dostopna, a je kasneje izginila.

Ko je Krajec dosegel svoj vrh in je spoznal, da založništvo vedno bolj peša zaradi številnih novih založniških hiš širom po Sloveniji, je začel dejavnost opuščati in stalne zbirke so nehale izhajati. Tiskarno je prodal l. 1901 Katoliškemu tiskovnemu društvu v Ljubljani.

S prodajo Krajčeve tiskarne je prenehala novomeška založniška dejavnost. Tiskarna je tiskala za potrebe novomeških naročnikov in pa zahtevnejše tiske, ki jih je dostavljala lastnik iz Ljubljane. Tako je tiskarna preživela prvo svetovno vojno in po letu 1918 se ni nič spremenilo. Pred drugo svetovno vojno je celočasno prenehala z delom, ker ni bilo

naročil. Prišel je september 1943. Tiskarna je bila prepeljana v roške gozdove in je tam tiskala najlepše tiske, kar jih je dala partizanska tehnika. Sovražniku je uspelo, da je tiskarno uničil in tako je novomeška tiskarna končala s svojim delom. Po osvoboditvi so bili v Novem mestu prepeljani stroji bivše Pavličkove tiskarne, ki so tudi bili v partizanih. Z utemeljitvijo, da se bo vsa grafična industrija skoncentrirala v Ljubljani, so bili tiskarski stroji iz Novega mesta odpeljani v Ljubljano in Novo mesto je ostalo brez tiskarne.

Sicer pa ni moj namen pisati o tiskarstvu, ampak o založništvu. Vedno bolj so se porajale želje, da bi si Novo mesto osnovalo založbo, ki okrožnemu mestu tudi pritiče. Ostalo je le pri željah. Šele po prizadevanju odbornikov pri okrajnem odboru ZKPO Novo mesto Jožeta Zamljena — Drejšeta, Slavka Kastelca in Boga Komelja se je osnoval pri ZKPO založniški odsek, ki je začel izdajati knjige in revijo. Vodil ga je Bogo Komelj, ki je bil

obenem glavni in odgovorni urednik revije Dolenjska prosveta (l. l. 1953/54, II l., 1955 z edino številko). Založniški odsek je izdajal tudi Knjižnico Janeza Trdine; vodil jo je književnik Severin Šali, ki je edini imel založniške skušnje.

Njemu gre hvala, da je uspel odprodajati celokupno naklado drugim tiskarnam in dobiti tiskarne, ki so tiskale knjigo in revije. Trdinova knjižnica je najprej izdala drugi zvezek knjižnice: Kroniko Vajenske šole trgovinske stroke 1873 — 1953, ker se je hotela javnosti predstaviti s prvim zvezkom tudi s primernim izvornim tekstom. Kot prvi zvezek pa je izšel šele leto dni za drugim (drugi je izšel l. 1954) je delo Janeza Trdine: Rože in trnje. Uredil in z opombami ga je opremil prof. Janez Logar, ilustriral pa akad. slikar Vlado Lamut. Tretji zvezek Trdinove knjižnice je bil prvenec Zdravka Slavnik (Pavla Zidarja) Tončkove sanje. Četrty in zadnji zvezek so bili Gričarji Ilke Vaštetove, ki jih je opremil prof. ing. arh. Marijan Mušič.

Vse uredniško delo so opravljali uredniki brezplačno. Simbolično so bili honorirani le sodelavci v Dolenjski prosveti za objavljene članke in avtorji tekstov v Trdinovi knjižnici.

Za tisk je odsek pripravil še Gorana Kovačiča Jamo v prevodu Severina Šalija in z ilustracijami akad. slikarja Bogdana Borčiča ter zbirko novel Jožeta Dularja Težki časi. Ta knjiga bi bila ilustrirana z ilustracijami akad. slikarja Izidorja Moleta. Kot naslednji zvezek (peti) bi moral iziti Izobčenec Ilke Vaštetove, kar pa je izvedla nova založba. V pripravi so bila še dela: Miran Jarc, Novo mesto (z ilustracijami akademika Božidarja Jakca), prevod Valvasorjevega dela Theatrum mortis humanae, ki bi ga opravila prof. Mirko Rupel in prof. Anton Sovre. To delo je kasneje izvedla nova založba z domačimi, novomeškimi močmi.

Ker je dejavnost zelo lepo uspevala, se je izven ZKPO porodila misel, naj se neha z „branjarijo“ in ustanovi založba. Okrajni ljudski odbor je misel, ki je izšla iz njihovih vrst,

Marjanca Kočever—Colarič

Pesmi

KAJ JE

*kaj je,
kaj pod tem pragom,
kaj pod tem preperelim lesom,
pod vlažnimi deskami?*

*kaj je, kaj?
prekletstvo
ali ostanek
nekih pradavnih
nesmislov,
nekih toplih mrakov
s podoknicami
in pritajenim smehom?*

*kaj je, kaj
v vseh teh podivjanih vrtovih,
v razjedenih večerih,
za hladnim,
požganim bivanjem?*

OBRAZI

*obrazi.
obrazi po velemestih
kot metež neznanega,
kot nespoznavne pege mimobežnic,
ničesar si ne zapomnim,
vse je kot arhipelag
bivanj,
kot trave na košenici.*

*plavice trosijo svoj prah
po očeh*

*in nosimo ga domov,
v razgrete mansarde,
puščamo ga na
vlažnih stopnišč
in srkamo te delčke zrkel,
ko so večeri hladni
in roke premrle od samote.*

*obrazi,
sami obrazi.*

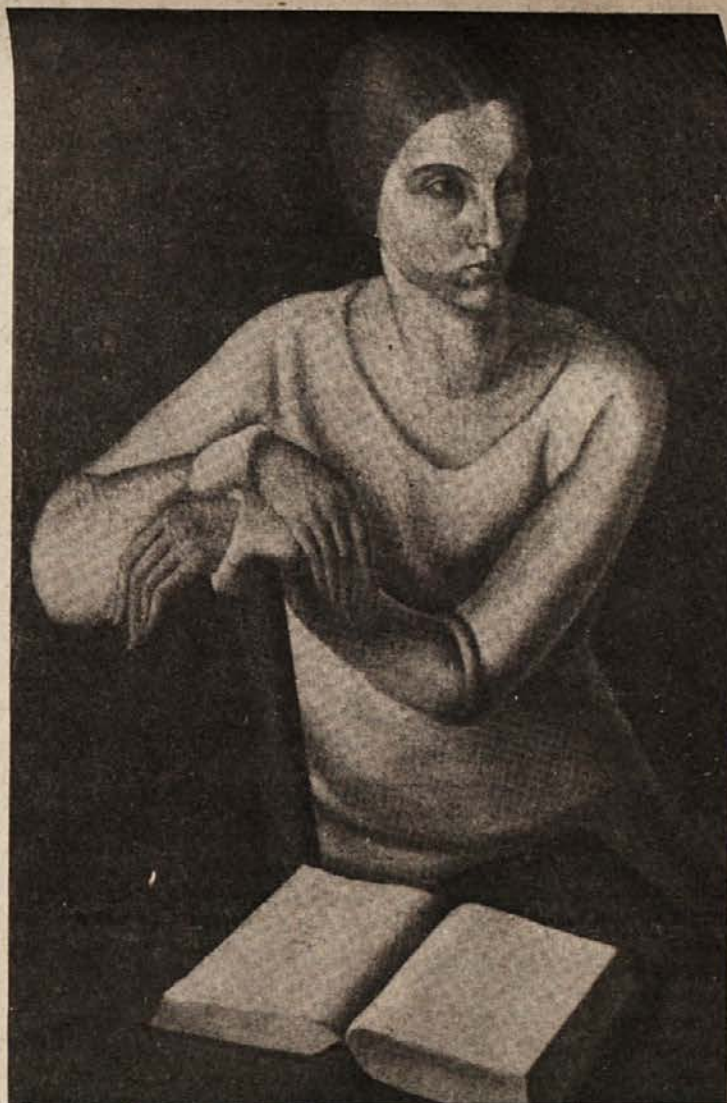
HORIZONTALALE

*tenke horizontale
hodijo med nama
kot dobri duhovi.
oba veva zanje,
ko se oglasijo
nočne ptice
in ko neslišno
zabrni tišina.*

*dotik kože
postane skoraj resničen
in topla kaplja,
ki težko pade z neba,
je kot dotik dvojnih ust
v meglenu jutru.*

*pa vendar tiho
hodiva vsak svojo pot:
nihče ne ve,*

*kako blizu
sva si včasih.*

Franjo Stiplovšek: DEKLE S KNJIGO, olje, 1926

Pavel Florjančič OB KRKI, olje — platno

osvojil in je na svoji seji 11. maja 1959 ustanovil podjetje Dolenjska založba (odločba 01—DO-24/1) in sklep objavil v Uradnem vestniku okraja Novo mesto z dne 30. junija 1959 (IV/1950, št. 8—172).

Dolenjska založba je prevzela od ZKPO okrog 800 izvodov že prodanih, a ne še plačanih Gričarjev Ilke Vaštetove, plačan rokopis Ilke Vaštetove Izobčenec in 800.000 din v banki. V dejavnosti Dolenjske založbe je bilo predvideno izdajanje leposlovja, znanstvene, politične, strokovne, otroške, poljudnoznanstvene literature, publicistike, slovarjev in informativnih del, periodičnih publikacij, šolskih knjig in priložnikov, likovnih reprodukcij, muzikalij, zemljepisnih in zgodovinskih zemljevidov in atlantov, poslovnih knjig, obrazcev in pod,

BOGO KOMELJ

Visoko poletje

Dan kot vroč žele.

Mesto je popolnoma prazno. Blešči se v razbeljenem soncu. Nikjer žive duše: ne človeka, ne psa, še muhe ne brenče po zraku. Tako približno izgleda siesta v Španiji.

Srečo se ta čas pripravlja za odhod v mesto. Z odmerjenimi gibi rok, nog, vsega telesa se pripravlja na odhod v gostilno, kjer bo kosil. Črne hlače, črn suknič, črn puli, volneno čepico si povezne na sivo glavo. Vse je do kraja premišljeno in odmerjeno. Končno živi že cela desetletja v tem mestu, desetletja hodi v en in isti lokal na govejo juho, tenstan rkompir, solato in kuhano govedino s hrenom. To je, kadar je nedelja. In danes je nedelja. Nedelja v Juliju.

— Kako je že rekel stari Abrahamsberger? Kako je že rekel? Ah, saj ni več važno.

Pogled še zadnjič polize temno omaro in oblazinjen stol in knjige na mizi.

— Kakšen smrtni dolgčas, koliko dušljivega prahu!

Spustil se je po ulici navzdol, tako da je stopal tesno ob pročeljih hiš. Pogled, uprt v zloščten vršiček čevlja. Vročine skoraj ni čutil, pouličnega vrveža tudi ni pogrešal. Tako kot vedno je bil tudi to pot čisto sam. In vse je teklo po vedno enakih tirnicah, z vedno enakim zornim kotom gledanja. Visoko kamnit zid, za zidom pisane hiše, kjer so nekoč živeli siromaki, zdaj pa so jih naselili nekakšni umetniki ali Cigani ali kakšna internacionalna kolonija.

— Kako sem že prišel v to mesto. Kot tujec, k ot Abrahamberger.

In Abrahamsberger je bil tujec, zraven tega pa še čudak. Njegova zobozdravniška ordinacija je bila zbirališče mestnih pijančkov in otrok. Dajal jim je za pijačo in bonbone. S to svojo dobroto pa si je pridobil pravico, da jim je pripovedoval sodbne. Vedno nove in čudne sodbne, ki so kar pršele nekje iz njegovih sivih in skuštranih las.

Otroci so se drenjali na zaboju za drva, ki je bil že ves zlizan, pijančki pa so, zatopljeni sami vase, vlekli iz čikov. V ordinaciji je sijalo sonce. Delo je teklo kot namazano. Ljudje so prihajali ali odhajali kot iz kakšne brivnice. Abrahamsberger pa je naprej govoril in govoril.

Trg se razpne in te vpije vase. Vpije te in te ne izpusti. Nikoli ne bi mogel zapustiti tega trga. Če je kdaj kam odpotoval, je vedno mislil na trg, nikoli pa ne na vse mesto. In ne samo na trg. Tudi na hiše, ki so kot kakšne pisane škatlice, vegaste od nenehnega popravljanja in barvanja. In v njih okna in za njimi radovedne ženske oči, ki skoraj slehernu uro dneva strme dol. Za zidovi pa nekolikanj za tohlo, a varno, nevzemirljivo življenje. Le gospa z velikimi uhani in obrazom kot monaška kneginja zre spet na ulico. Začutil je njen pogled in obšla ga je rdečica. Nekoč se je spozabila in je nekemu prodajalcu, medtem ko je kupovala omaro, priznala, da njen mož ne more več. Zaradi zapletenih poti življenja je to prišlo na uho tudi Sreču. Potem je dolgo mislil, kako bi jo moral ustaviti na ulici in ji predlagati kaj nespodobnega. Kako preprosto bi lahko bilo vse urejeno. Ekipa, ki je zdaj zasedla mesto, bi si lahko privoščila malo več užitek, malo več uresničenih hrepenenj in skrivnih sanj.

Mesto čepi nad reko in na skalah kot kragulj. Čez njegovo obrambno zidovje raste mah, bršljan in lišaji. V kamnih so kače, ki imajo vsako leto mlade. V poletnih predvečerih slišiš njihove sikajoče uspavanke.

Nikoli ni nihče izvedel, kako je prišel v mesto Abrahamsberger. Pojavil se je nekega dne po vojni. Bojda je pobegnil pred polomljenim zakonom. Žena se mu je skrbala z nekim oficirjem, ovenčanim s slavo zmage. Ker je bil filozof in je razumel njeno bolečino zaradi pohabljenega otroka, ji je vse odpustil.

— Čez most, čez zeleno reko.

Hiše čemijo nad reko kot stare kokoši. In spodaj v zeleni reki se zrcalijo, po njej pa plava gnilo vodno cvetje. Reka se komaj vali ob skalnatem bregu. Za hip se mu je zazdelo, da iz nje diha smrad po smrti.

— Star sem bil osemnajst let, energija pa je kar sijala iz mene. Prepuščen samemu sebi. Medtem je Abrahamsberger že umrl. Njegova zadnja obsedenost ga je pokopala. V zadnjih letih življenja je začel loviti kače. In pokončal ga je gadov pik. Ni si mogel pomagati ali pa si ni hotel.

— Potem sem odpotoval in nihče me ni pogrešal.

Odrinil je težka gostilniška vrata in se znašel v prostranem prostoru pivnice. V nos mu je udaril zadušljiv sopuh po vinskih in pivskih sparinah. Skoraj splazil se je mimo natakariče v restavracijo. Tudi restavracija je bila popolnoma prazna. Beli prti, s katerimi so bile pokrite vse mize, so v njem vzbudili nelagodnost. Potem se je pojavil v restavraciji Alfonz. Majhen in debel, a zelo okreten, je bil pravi primerek natakariče. Morda bi si lahko služil kruh v bolj spodobnem lokalu.

— Kosilo, prosim, je rekel Srečo in pomislil sam pri sebi, kakšen okamenel obraz ima Alfonz na obrazu. Potem pa, ko se je Alfonz že skoraj izgubil za vrati, ki vodijo v kuhinjo, je zaklical za njim, naj mu prinese časopis.

Pomislil je, kako čudno prazno je tu. Če bi še živel enoroki Pavel, bi bil prav gotovo tu. Prav tako bi bila tu nogometaš in komandant. Srečo je ostal edini. Sam s svojo preteklostjo, sam s svojimi razmišljanji.

— Lahko bi telefoniral Tatjani, če bi ne bilo to tako zoprno. Najprej se ti oglasi mama, ki sporočilo precedi kot skozi kakšen filter, potem je dolgo tiho kot v samostanu, šele potem se oglasi Tatjana. Čeprav je stara že čez petdeset let, še vedno govori kot majhna deklica. Kar vidim jo, kako šobi svoja usteca... Kje so zdaj vsi moji učenci? Odšli so v toplice ali na reko v spodnjem toku. Samo jaz, takle ostareel bebec, ki spi s knjigami in leksikoni in atlasi, lahko čemi doma ali pa mori natakariče. In ta prekleti Alfonz se še dela, da me ne pozna. Vedno vpraša, kaj bom, a že desetletja ve, kaj jem in pijem. Ja, nekoč sva se zapila, tudi nekakšne izpovedi so bile potem, a drugi dan je bil Alfonz spet tak kot običajno. Njegov obraz ne izdaja čisto nič. Še meni ne, ki se venomer trudim prodreti pod površino stvari.

Natakarič je prinesel juho. Srečo je z gnusom potopil žlico vanjo. Juha se mu je zdela podobna reki, ki teče pod mostom. Tudi v njej se je bleščala nekakšna bela, bolna svetloba. Tako kot reka se mu

je tudi juha zdela bolna. Ves tek ga je minil.

Kako bi rekel Abrahamsberger? Ta usrana mlakuža! Ne, rekel bi, da je... Saj ni pomembno, kaj bi rekel. Nekoč je dobil pismo od žene. Hotela je, da bi se vrnil k njej in k otrokū. Menda jo je tisti oficir zapustil. Zaradi pisma tisti dan ni mogel delati. Napil se je žganja in potem hlipal v ordinaciji. Ni se vrnil k njej. Kmalu potem je začel loviti kače.

Alfonz je pričel računati. Srečo se je hotel pošaliti, češ na tak dan vas morim, pa ga natakarič ni hotel razumeti. S hladno, skoraj vzvišeno gesto je vložil denar v veliko denarnico in izginil nekje v kuhinji. Srečo se je dvignil in se med snežno belimi mizami in praznimi stoli skoraj z ihto podal k vratom. Za točilnim pultom je še vedno stala Marija in strmela nekam predse. Zazdelo se mu je, da se bo zdaj zdaj zaradi slabosti združil na tla. Ko pa je pomislil, da bi mu v tem primeru morala pomagati Marija in Alfonz, je samo še pospešil korak.

Žele je bil še vedno enako gost in vroč. Srečo je šel z roko za ovratnik črnega pulija in ga nekajkrat potegnil od vratu, da bi razrahljal njegov objem. Previdno je prečkal cesto, čeprav ni bilo na njej nobenega prometa, in se napolnil dol k reki.

Lep poletni dan je bil, ko se je Abrahamsberger odpravil v skalovje, kjer je mrgolelo gadov. Odrezal si je prožno palico, jo na koncu preklal in v zarezo vtaknil klin ter ga privezal na vrstico. Tako oborožen se je odpravil na lov. Večkrat je obrnil pogled na mesto, ki je tonilo v poletnih meglicah. Vročina mu je stiskala lobanjo in topa bolečina je poselila vse telo. Bolj je mislil na to, težje so postajale noge. Vse bolj živo mu je misel uhajala k stricu Matiji, ki je izginil nekje v gozdu. Kaj izginil! Popolnoma izhlapel, potem pa so v mehkih in po trohnobi dišečih gozdnih tleh našli samo odtis njegovega telesa. Potem tudi odtisa ni bilo več. Le nekakšna tesnoba je na tistem kraju visela z vej, čulo se je neko šelestenje. Da, to je bilo prvo srečanje z mistiko, s skrivnostnim izginotjem.

Zdaj je vedel, da je soba z atlasi, leksikoni, mizo in slepim

oknom vse bolj daleč. Tako daleč in neresnična kot fata morgana. V glavo se mu je plazila nikoli domišljena misel o minljivosti življenja, o kratkosti. Samo kako se je izteklo njemu. Teh nekaj desetletij je minilo brez kakršnekoli možnosti za popravljanje napak. Ljubezan sanja, služba eno samo sranje in prepiri o tem, koliko kdo zasluži, dom poln samote in tišine, disciplina ječa...

— Nikoli nisem bil v Ameriki. Nekajkrat pijan, enkrat na robu norosti, potem pa... Ali bi moral iti k Tatjani? Toda kaj naj bi zdaj počel tam? Njena mati sedi kot stara sova pri oknu, Tatjana se igra poskočno deklico, ki zvečer še ne sme sama ven. Kakšen svet je tam poln laži in prevare.

Kako bi rekel Abrahamsberger takim ženskam?

Po gladini reke je zdrsel čoln. Mlajši moški z gladko počesanimi lasmi je veslal proti toku reke. Na krmi je sedela obilna, v belo napravljena ženska. Včasih je koketno premaknila pisan sončnik.

— Kaj vse si ljudje ne izmislijo, da bi izkoristili čas, ga zabili in brezplodno uničili! Ta gospodič se vozi s staro šemasto babo po reki in govori z njo o zaprašenih, v pajčevino zapredenih časih. In tisočletna reka nosi ta beli dolgčas. Nosi ga

počasi in ravnodušno. Tako ravnodušno, kot odseva to sivo mesto na svoji gladini.

Juha se mu je izpahnila in obšel ga je gnus.

— Vzpenjati se je začel hrib. Namenil se je priti do gozdiča, se spočiti v senci. Ko je tako gledal gozdič, se mu je zdelo, da je vročina malo popustila, da so se meglice medtem že razkadile. Vendar je vseeno komaj lezel v strmo pobočje, poraslo z gosto in zeleno travo. Na tem pobočju so se otroci pozimi smučali in sankali. Večkrat se je ozrl nazaj. Mesto se je vedno bolj odmikalo in tonilo v globeli. Mesto, kjer živi že desetletja.

— Mesto, kjer sem se izpolnil in dopolnil. Dopolnil? Je to bilo živo in polno življenje? To zaletavanje v temo? Te bežne misli na hitro bežeč čas, na minljivost. Venomer zaprt sam vase in v sobo in maniro. Zdi se, kot da sem nasedel z ladjo, polno balasta. Na njej ni prav nič užitnega in prehranjevalnega. Samo pusto čakanje na smrt. Smrt? Kaj pa je smrt? Je to truga, polna gnijočega človeškega mesa, je to pogreb v venci in banderi in govori? Je to črta čez vse, je to tako, kot je bilo z lepo Zmago, ki je umrla lepa in mlada, tako da zdaj živi kot nekakšna podoba, in ko mene

ne bo več, tudi te podobe ne bo več.

Teško je že dihal. Hoja ga je izmučila, premišljevanje o smrti ga je vznemirilo. Sam sebi se je zdel kot balon, poln lahkega in hlapljivega plina. Pomislil je, da včeraj ne bi smel popiti toliko kave, toda brskanje po atlasih ga je tako zgrabilo, da jo je moral kar naprej piti. Potem je prav malenkostno pomislil, da je morda škodovalo njegovemu počutju vino.

— Ali je zdaj sploh še kaj važno, kaj sem počel včeraj?

— Abrahamsberger vse življenje ni pil. Tudi kadil ni. Kasneje, na starost, ko je uvidel nesmiselnost takega življenja, kot je rekel, se je začel vdajati tudi takim razvadam. Potem je zmeraj bolj pil in kadil in zmeraj manj jedel. Morda je bil pijan tudi na dan svoje smrti. Kako banalna smrt. Vse življenje je gladil svoj mir, svoj nazor, svoj svet. Vse je bilo že urejeno in zdelo se je, da prav nič ne more porušiti tega reda. Potem pa je prišla vojna in čez noč zvaljala vse v eno samo ravnino. Potem je zbolel otrok, potem se mu je skurbala žena; iz same čiste zmedenosti je to naredila. Potem je pobegnil. A sam pred sabo ne pobegneš nikoli. Bil je še vedno v tistem, kar je zgradil, le da je bilo zdaj vse razrušeno.

Preklalo ga je in začel je piti. In v njegovi ordinaciji, ki je postajala vse bolj podobna brivnici je bila tista opereta samo brezupen boj proti žalosti zaradi porušenih svetov. Tudi pobeg, tudi pijančki, tudi otroci, tudi lov na gade.

— Tudi jaz sem pobegnil. Pobegnil pred zlom. Zlo pa je prišlo za mano. In je tu notri v meni in me gloda.

Prišel je na obronek gozda in se usedel. Mesto se je izgubljalo v vijoličastih sončnih soparah. Pomislil je, da bi malo zaspal tam v senci in si odpočil.

Zatipal je z roko v listje. Tedaj je zagledal nekaj pisano rjavega. Z grozo je pomislil na kačo. Potem je začutil na roki pekočo bolečino. V zmedenosti je pogledal nanjo in je videl dve majhni ranici, iz katerih sta pritekli drobni kapljici krvi. Mesto se je zavrtalo okoli. Hotel je zakričati, a mu je krik ostal v grlu. Nezavesten se je zgrudil na tla.

Našli so ga naslednji dan, ko je bil že mrtev. Pri obdukciji so ugotovili, da je umrl zaradi srčne kapi. V lokalnem časopisu so potem izšle osmrtnice o pokojnikovem bogatem in ustvarjalnem življenju, ki ga je posvetil kulturi.

Niti besede pa ni pisalo o starem Abrahamsbergerju.

Ivan Zoran Samote

France Kralj: GOVEDO, barvni lesorez, 1936

VOL

*Nimam biča
pa tudi psovke nimam,
da bi pregnal iz sebe
srečanje s tabo.*

*Zakaj sva obstala nenadoma,
kot bi med naju padla sekira,
kot bi se med nama
nekaj težkega zakopalo?*

*Zakaj sva umolknila nenadoma,
sva si prišla s prevelikim
zalogajem samote
naproti?*

*Nimam biča
pa tudi psovke nimam več,
odkar se je vame zadržala
žalost tvojih rogov.*

SLOVO

*Kar sem imel, sem izgubil,
samo ti si ostal v meni,
in ni je smrti, ti pravim,
ki bi naju ločila.*

*Pojdi zdaj, sivi prijatelj,
a ko boš odhajal,
si zvesto volovsko dušo
ponosno razpni čez roge.*

*Molil bom, da bi bil tudi
On dober s teboj,
da bi ti bili udarci zrahljani,
da bi te ubila sekira
s prvim zamahom.*

*Ostani z Njim, sivi prijatelj,
a ko boš za vedno odhajal,
si zvesto volovsko dušo
ponosno razpni čez roge.
Saj ni je smrti, ti pravim...*

ŠE VEŠ?

*Še veš, kako
smo vsi odhajali,
kako sva z muko vlekla
svoje ude v bregu?*

*Še veš, kako
sva se zažrla v tišino —
in mislil sem, da si posekam noge
in ti si skoraj, skoraj se ubil.*

*Še veš?
Zdaj te ni več.
Nad zglobove smo ti grudo
molka položili
in mnogo, mnogo rdeče ilovice,
z bridkimi spomini obtežene.*

Dolenjska založba in nasledstvo

Pravo delo nove in takrat najmlajše slovenske založbe se je moglo začeti šele več kot pol leta po ustanovitvi, ker je bilo potrebno prej opraviti немало zahtevnih in temeljitih priprav, ki pa so počasi zorele. Založba je dobila večje število rokopisov, od katerih je bilo nekaj že pripravljenih za tisk, zato je moral tudi založniški svet čimprej sestati in sprejeti prvi program Dolenjske založbe.

Člani sveta so to storili 16. januarja 1960 na seji, ki jo je vodil Franc Šetinc. Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da so v program izdaj za leto 1960 uvrstili naslednje knjige: dr. Metod Mikuž: „Partizanstvo na Dolenjskem“; France Bevk „Domačija“, povest; Tone Pavček: „Velesenzacija“, otroško — mladinske pesmi; Miran Jarc: „Čudež nad Bistro“, tri partizanske zgodbe z ilustracijami Božidarja Jakca; Ilka Vašte: „Izobčenec“, roman o Janezu Trdini; Janko Jarc: „Partizanski Rog“ in Danica Zupančič: „Etnografska podoba gorjanskega Podgorja“.

Med drugimi rokopisi je imela založba tudi dvoje zanimivih in za Dolenjsko pomembnih strokovnih del: „Lesna industrija in obrt v dolini Krke“ izpod peresa inž. Petriča in „Suha krajina s posebnim ozirom na gozdarstvo“ inž. Legana. Knjigi naj bi bili izšli zunaj omenjenega programa, saj je založba sklenila, da se bo to zgodilo takoj, ko bodo za natis zbrana sredstva.

Že na začetku leta 1960 so šli v tiskarno trije rokopisi: zanimivo in klerno napisana Bevkova povest „Domačija“, Pavčkova zbirka „Velesenzacija“, za katero je pripravljala ilustracije Zdenka Borčič, in Jarčev „Partizanski Rog“. Jarčevo delo je bilo napovedano kot neke vrste zlahtno napisan vodnik po Rogu in njegova „biografska podoba“ v davnini, za časa partizanstva in danes. Druge stvari (Mikuž, Miran, Jarc, Zupančičeva) pa naj bi bile v kratkem godne za tisk. Prav tako so predvidevali, naj bi bil že leta 1960 za tiskarno dozorel roman Ilke Vašetove o zanimivi osebnosti slovenske kulture in dolenjskega barda Janezu Trdine. Roman je bil za tisk že pripravljen, ker pa je bil precej obširen in založba tisti hip ni imela dovolj denarja, so se dogovorili, da bodo poslali v tiskarno, ko bo za tiskanje finančno kritje.

„S sprejetjem tega, gotovo vrednega, tehtnega in zanimivega programa za najbližje razdobje je založba res začrtala prvo brazdo in se tako vključila v slovensko založniško dejavnost in v dejavnost za kulturno in splošno rast in razvoj Dolenjske v njenem širšem obsegu,“ ie prvim založniškim korakom na rob in v spodbudo zapisal književnik Severin Šali, ki je ostal zvest tudi Dolenjski založbi, dokler je obstajala.

Isti je 21. januarja 1960 zabeležil v Dolenjskem listu: „Ker mora trgovinska zbornica reorganizirati trgovsko omrežje papirnic in knjigarn v novomeškem okraju, je založba predlagala, da bi se ta dejavnost priključila Dolenjski založbi, ker to nekako spada skupaj. To bi bilo koristno založbi, na njen račun bi pa dobile precejšnje ugodnosti tudi knjigarne in papirnice... Poudariti moramo, da pri tem ne gre za kako centralizacijo te trgovinske veje v Novem mestu, kjer je slučajno sedež založbe, ampak je to zamisel dala založba le z željo, da se založniško, torej kulturno-prosvetno delo pri nas čimbolj razvije in rodi sadove in da se združijo dejavnosti, ki tesno spadajo skupaj po svojem bistvu in zasnovi (založba, knjigarne, papirnice, tiskarna).“

Dolenjska založba se torej od vsega začetka ni ukvarjala le s knjižnim programom in zagotavljanjem sredstev za tekoče izhajanje del, ampak tudi z mislijo, kako organizirati prodajno mrežo, da bi bila sposobna spraviti do kupcev in razprodati vso njeno knjižno produkcijo. S tako zamisljivo pa založba ni prodrla, ker se njeni načrti niso ujemali z interesi drugih.

Prva, predstavitvena knjiga Dolenjske založbe, Bevkova povest „Domačija“, je prišla iz tiskarne oziroma knjigoveznice jeseni 1960. Kot je poročal Dolenjski list, je dosegla knjiga na našem knjižnem trgu prav lep uspeh, z njo pa je bila dejavnost malde novomeške založbe predstavljena na osrednjem slovenskem knjižnem sejmu kot predhodniku današnje manifestacije, znane kot mesec knjige. „Osamljenki“ se je kmalu zatem pridružil „Izobčenec“, roman Ilke Vašetove o Janezu Trdini. Knjigo je opremil inž. arh. De Reggi.

V tistem času je Dolenjska založba objavila, da je njen program nekoliko spremenjen, oziroma dopolnjen. Tako je bilo sporočeno, da so v tisku

naslednja tri dela: 1. Dve povesti Josipa Jurčiča: „Kloštrski žolnir“ in „Tihotapec“ (v eni knjigi) z ilustracijami Bogdana Borčiča. (Za ponatis se je založba odločila iz dveh razlogov: prvič je želela aktualizirati nekatere Jurčičeve zgodbe, katerih dogajanje je postavljeno na tla ožje Dolenjske oziroma območje Gorjancev, drugič pa bi se s ponatisom starih besedil izognila marsikateremu izdajateljskemu strošku.) 2. Baškovič — Cetin: „Nepokorjeni bregovi“ — slikanica za mladino. (Ta slikanica iz časov NOB na Dolenjskem je izhajala v Dolenjskem listu, s knjižno izdajo pa so hoteli počastiti 20-letnico vstaje slovenskega naroda.) 3. Barret Browning: „Portugiški soneti“ v prevodu Alojza Gradnika. (Teh 44 sonetov spada med najlepše svetovne lirične stvaritve, ki pojo o ljubezni. Dolenjska založba je hotela z njo začeti zbirko Zimzelen, v kateri bi izhajale zlahtne pesniške in prozne stvaritve domačih in tujih avtorjev.) Hkrati je založba dala na znanje, da bo nekatere dela prenesla v program izdaj za naslednje leto, ker rokopisi niso bili pravočasno pripravljene za tiskarno. To so bili Mikužev „Pregled NOB na Dolenjskem“, Jarčev „Partizanski Rog“, Mirana Jarca „Čudež nad Bistro“ in Zupančičeva „Etnografska podoba gorjanskega Podgorja“.

Razmere so hotele, da tudi popravljeni knjižni program ni bil uresničen, kakor so si ga bili zamislili pri založbi. Če je bila volja, ni bilo pravočasno rokopisov, če pa so bili rokopisi, ni bilo denarnega pokritja. Dolenjska založba s prodajo izšlih knjig ni ustvarila potrebnega kapitala za natis novih del. Tudi sicer se je pokazalo, da je bolje načrtovati malo, pa naj bo tisto izvedljivo. Zato je že program za leto 1961 nastajal nekako sproti. Tako so tiskali Seliškarjeve „Ljudi z rdečim cvetom“ z ilustracijami Vladimira Lamuta in Dularjevo povest „Andrej in Katja“. Deli obravnavata tematiko NOB, zato sta bržčas imeli prednost pri objavi, saj smo v letu izida (1961) slavili 20-letnico začetka vstaje in ljudske revolucije.

Po začetnem zagonu so postale knjige Dolenjske založbe na trgu redkost. Izšle so še: Mlinaričev prevod Valvasorjevega dela „Theatrum mortis humanae“ („Prizorišče človeške smrti“), Seliškarjeva „Jadra na robu sveta“ in seveda že

prej omenjeni „Nepokorjeni bregovi“.

Z ukinitvijo novomeškega okraja so prišle ustanoviteljske pravice in dolžnosti založbe na novomeško občino. Pokazalo pa se je, da je založba za občino, ki je imela obilico skrbi z zagotavljanjem sredstev za gospodarstvo in druge dejavnosti, razvijajoče se v senci vsega, le prehudo breme, pa tudi volja je usahnila. Niti najskromnejša želja, da bi ohranili pri življenju vsaj zbornik, ki je izšel prvič leta 1961 pod naslovom „Dolenjski zbornik“ in in drugič leta 1962 pod naslovom „Dolenjska zemlja in ljudje“, ni mogla biti ostvarjena. V drugi polovici šestdesetih let so obstoj in delovanje Dolenjske založbe hoteli zavarovati tako, da se je leta pripojila večji založniški hiši, mariborskim Obzorjem. Pod novo streho pa sta bili obelodani le dve izvorni deli: Jožeta Dularja zgodovinska povest „Udari na gudalo, Jandre“ (1967) in zbornik „Novo mesto“, ki bi bil moral iziti že ob 600-letnici Novega mesta, saj vsebuje zgodovinske razprave o Novem mestu, pa je zagledal luč sveta šele leta 1969. Poleg tega je izšlo še nekaj del, ki so jih napisali Dolenjci ali pa obravnavajo Dolenjsko, vendar ne več iz Dolenjske založbe, marveč pri drugih založniških hišah. Tako Dolenjska založba že več kot desetletje ne predstavlja drugega kot ime, akoravno je na papirju še vedno „živa“ in tudi njen zadnji direktor menda (uradno) še ni bil razrešen.

Dolenjska založba je torej utihnila in popolnoma zamrla, še preden je mogla uresničiti del tistega, za kar je bila ustanovljena. Presahnila je sama in samcata pred očmi javnosti in ustanoviteljev, ne da bi to koga od odgovornih posebej zbolelo ali vsaj vznemirilo: Šele skupina dolenjskih besednih ustvarjalcev, ki se je začela zbirati okoli Dolenjskega kulturnega festivala v Kostanjevici in sodelovati v „Dolenjskih razgledih“ (ki tačas že drugo desetletje nadomeščajo dolenjsko revijo), se je zavedela praznine, ki je zazevala z izgubo založbe, in poskušala pristojne opozoriti na potrebo, da Dolenjsko založbo ponovno obudijo k življenju. Da glas te skupine ni bil neutemeljen, so dokazovale posamezne ustanove, ki so občasno pošiljale na trg v lastni režiji izdana dela,

knjige, ki bi ne zmanjševale časti niti znani založniški hiši. In takih, ob raznih priložnostih (jubilejih) izdanih knjig se je zvrstilo kar precej, pa naj imamo v mislih tiste, ki sta jih založila Dolenjski muzej ali Študijska knjižnica Mirana Jarca ali katere druge.

Opozoril, da je za usodo Dolenjske založbe vendarle treba poskrbeti - naj ta ali oživi ali tudi pravno umre - v zadnjih letih ni bilo malo. Nekaj jih je bilo naslovljenih na kulturno skupnost Novo mesto, češ da je ona pristojna kaj reči o tem, pravega odziva pa do letos ni bilo. Šele potem, ko je s svojimi pobudami prišel na dan

občinski izvršni svet, se je izvršni odbor kulturne skupnosti odločil ustanoviti odbor za založništvo kot svoj strokovni organ. Hkrati je bilo doseženo, da so v osnutek novega srednjeročnega načrta kulturno področje v novomeški občini vnesli tudi skrb za razvoj založništva in zapisali, naj bo to ena od prednostnih nalog.

Izvršni odbor novomeške kulturne skupnosti je tudi menil, naj bi pri obujanju organizirane in usmerjene založniške dejavnosti v Novem mestu ne mislili na ustanovitev nove založbe oziroma nove delovne organizacije, ker bi bilo tako podjetje vendarle prehud zalo-

ga, ki bi ga še zlasti čutili pri združevanju sredstev. Njegovo stališče je, da bi morali to dejavnost z založniškim programom „hkrati“ z denarjem, ki ga je v danih razmerah še moč zagotoviti. To pa bi bilo moč doseči, je bilo poudarjeno, če bi skrb za založništvo zaupali podjetju Dolenjski list, ki je za tako dejavnost že registrirano.

Kaže, da bomo v tradiciji založniške dejavnosti na Dolenjskem resnično že kmalu obrnili nov list. Sam Dolenjski list je na pobudo kulturne skupnosti sklenil že z začetkom novega leta 1981 ustanoviti posebno delovno enoto, ki se bo ukvarja-

la z založništvom in v nekem smislu nadaljevala delo zamrle Dolenjske založbe. Prav zdaj, ko pišemo te vrstice, nastajajo osnutki prvega založniškega programa in osnutki potrebnih dokumentov, ki bodo novo dejavnost v okviru Dolenjskega lista „obsodili“ na kaj več kot enodnevništvo.

To pa je tudi vse, kar je moč povedati o „obnovi Dolenjske založbe“, kot nekateri to prebujanje v Novem mestu imenujejo. A že dejstvo, da se je premaknilo in da se premika, je vredno vse pozornosti.

IVAN ZORAN

Dolenjska v davnini

Slovenija po svoji geološki zgradbi, zemljepisni legi in podnebnih razmerah ni enotna pokrajina. Na njenem prostoru se stikajo in prepletajo vzhodnoalpski vplivi na severozahodu, panonski na vzhodu, dinarski na jugu in mediteranski na zahodu Slovenije. Prav zaradi te geomorfološke in klimatske pestrosti in zaradi svojege posebnega prometno-zemljepisnega položaja - prehod iz Panonske nižine v zaledje severnega Jadrana in v severno Italijo skozi „Postojnska vrata“ - ima Slovenija specifičen tranzitni značaj, ki je igral pomembno vlogo že v prazgodovinskem in protohistoričnem času, preden so se izoblikovale zgodnje-srednjeveške države.

Preko ozemlja Slovenije, še posebej preko Dolenjske, se je v teku tisočletij zvrstilo več premikov etničnih skupin in kulturnih tokov, med njimi naj navedem nekaj najvažnejših. V 12. stoletju pred n. št. se je iz panonskega in severnobalkanskega prostora selilo v severno Italijo ljudstvo, ki je bilo nosilec kulture žarnih grobišč, kasneje znano pod imenom Veneti. V 8. stoletju pred n. št. so se iz iste smeri priselila na Dolenjsko ilirska plemena, ki so ustvarila prav tu visoko halštatsko kulturo. Ob koncu 1. stoletja pred n. št. so Rimljani pod Avgustovimi vojskovodji iz svojih oporišč ob severnem Jadrnu prodirali v obratni smeri preko ozemlja Slovenije do Donave in nato osnovali na področju današnje slovenije provinci Norik in Panonijo. Ob koncu 4. stoletja, po probou rimske obrambne čete - limesa na Donavi pa se je začel veliki pretok germanskih, hunskih, avarskih in slovanskih etničnih

skupin od vzhoda čez današnjo Slovenijo proti obalam Jadranskega morja in v Italijo, v zgodovinospisju znan kot velika selitev ljudstva. Ta velika selitev ljudstva se je v Sloveniji zaključila v bistvu ob koncu 6. stoletja s trajno naselitvijo tega prostora s Slovenci.

Najpomembnejše obdobje naše davnine je obdobje halštatske kulture, to je tiste prazgodovinske omike v prvem tisočletju pred našim štetjem, ki je prav na Dolenjskem in v Beli krajini dosegla zelo visoko razvojno stopnjo in nam zapustila izredno bogato dediščino, ki daleč presega regionalni pomen in sodi v zakladnico evropske prazgodovine. Z imenom halštatska kultura in civilizacija označujemo tisto obdobje evropske prazgodovine, ki se je razprostirala v Alpah in na njihovih obrobjih od 8. stoletja pred n. št. dalje pa do ekspanzije in prevlade Kelto v srednjeevropskem prostoru. Hkrati je to čas, ki ga označujemo tudi kot starejša železna doba. V Sloveniji je halštatska kultura trajala od 8. stoletja do konca 4. stoletja pred n. št. Intenzivna naselitev jugovzhodnih obronkov Vzhodnih Alp, kar pomeni priselitev novega ljudstva na to področje sredi 8. stoletja pred n. št., označuje začetek razvoja halštatske civilizacije. Dosedanje raziskave in dognanja kažejo, da so tvorci halštatske kulture bila različna ilirska plemena, priseljena iz področja severozahodnega Balkana, in ljudstvo Panoncev, ki se je priselilo v Slovenijo z območja med Donavo in Savo. V zahodni Sloveniji, na Primorskem in na Notranjskem, pa so najbrž živeli in ustvarjali ljudje iz plemena Venetov. Naselitveno

težišče se je premaknilo iz dolin obeh glavnih rekk Save in Drave, in njunih pritokov na višine predalpskega gričevja. Gostota naselitve kaže, da ne gre le za premaknitev, ampak za priliv novega prebivalstva in za sprožitve uspešnega razvoja v katerem se je prebivalstvo izredno močno pomnožilo in ustvarilo kulturo, ki je v prazgodovini Evrope v 1. tisočletju pred n. št. med vodilnimi. Sam pojem halštatske kulture je bitno zrasel iz najdb našega prostora in je še danes z njim bitno definiran. Imena bogatih halštatskih najdbišč na Dolenjskem, kot na primer Magdalenška gora, Stična, Novo mesto, Dolenjske Toplice, Dobrnič, Valična vas, Vinkov vrh nad Dvorom, Mokronog, Šmarjeta - Vinji vrh, Kučar - Podzemelj, Libna, Velike Malence in druga, so danes dobro znani pojmi v evropski arheologiji.

Na začetku halštatskega časa se ni le premaknilo težišče poseljenosti, spremenil se je tudi tip naselja. Halštatsko obdobje uveljavi višinski tip utrjenega naselja, tako imenovano gradišče, v Istri in na primorskem Krasu znano tudi pod imenom kaštelir. Te višinske utrjene postojanke iz prazgodovine še danes dajejo slovenski pokrajini značilno podobo. Halštatska gradišča v Sloveniji so prazgodovinske utrdbe in za barjanskimi kolišči najzgodnejše komunalne urejene naselbine v Vzhodnih Alpah. Gradišče v Sloveniji je ogromno, in kolikor jih podrobneje poznamo, so vsa nastala v tem obdobju. Na začetku halštatskega obdobja zgrajena gradišča so bila naseljena vsa nadaljnja stoletja - tudi po vdoru Kelto v - vse do prihoda Rimljanov in

priključitve naših krajev v rimski imperij. Kelti so sicer zlomili vojaško in politično moč halštatskih aristokratov in pretrgali živo ustvarjalnost halštatske kulture, vendar je življenje na gradiščih teklo dalje. Gradišča so bila utrjena z debelimi zidovi, zgrajenimi iz kamnov brez malte. Le-ti so bili okrepjeni še z navpičnimi bruni in pogosto še z lesenimi palisadami. Z visokimi zemljenimi napisi so te zidove še dodatno zavarovali. Halštatske hiše znotraj gradišča so bile lesene, zgrajene na kamnitih temeljih. Stene hiš so bile zgrajene bodisi iz lesenih brun ali pa iz pletenega šibja, premazanega z ilovico. Obsežne raziskave halštatskih hiš so bile v zadnjih letih opravljene v Mostu na Soči in v gradišču nad Stično.

Utrjena halštatska naselja so bila bivališča večje rodovne skupnosti, ki je bila sestavljena iz večjih ali manjših družinskih skupnosti, ki so ohranile svojo skupnost tudi po smrti, kot kažejo pokopi v značilnih družinskih gomilah halštatskega časa na Dolenjskem. Velikost in oblika gradišč je različna, povsod pa večje prilagojena naravni oblikovanosti zemljišč. Povprečno obsegajo kakih 4 hektarje, izjema je izredno veliko gradišče nad Stično, ki meri približno 25 hektarjev. Koliko prebivalcev je štelo povprečno veliko halštatsko gradišče, je težko reči, ker so vsi izračuni na podlagi števila grobov le hipotetični. Domneva se, da je recimo na 4 ha velikem gradišču prebivalo morda do 500 ljudi.

Halštatska civilizacija v Sloveniji je v sedmem, šestem in petem stoletju pred našim šte-

tjem dosega izreden razvoj in ustvarila visoko materialno kulturo, ki je izžarevala svoj vpliv tudi v sosednje pokrajine tistega časa. Gospodarski temelji halštatske dobe v naših krajih so bili rudarstvo, predelava kovin, izdelovanje nakita iz steklene paste in živinoreja. Izkoriščanje rudnega bogastva v Sloveniji (ob zgornjem toku Krke, v Beli krajini, v Bohinjskem kotu), kot na primer železove in svinčeve rude, pridobivanje železa ter predelava kovin v orodje, orožje in nakit so bile tiste panoge, ki so dajale gospodarsko in politično moč halštatskim aristokratom v Vzhodnih Alpah. Izredno velike količine nakitnih predmetov iz raznobarne steklene paste, najdenih v grobovih, so dokaz avtohtone produkcije tega okrajsja. Številni ostanki kosti domačih živali (goveda, ovca, svinja) iz halštatskega časa pa kažejo, da moramo računati z dobro razvito živinorejo na podlagi pašništva.

Živahni trgovski stiki z izmenjavo dobrin halštatskih prebivalcev naših krajev s sosednimi ljudstvi, kot na primer z Veneti v severovzhodni Italiji, s solnimi rudniki v osrednjih Alpah (Duernberg, Hallstatt) in s Skiti ter Tračani v Podonavju, so dokazani v grobnih inventarjih vseh teh dežel. Znano je tudi, da so halštatski Iliri južno od Alp uvažali velike količine baltiškega jantarja po tako imenovani jantarni poti in v manjši meri tudi slikano grško keramiko iz italjsko-jadranskega prostora.

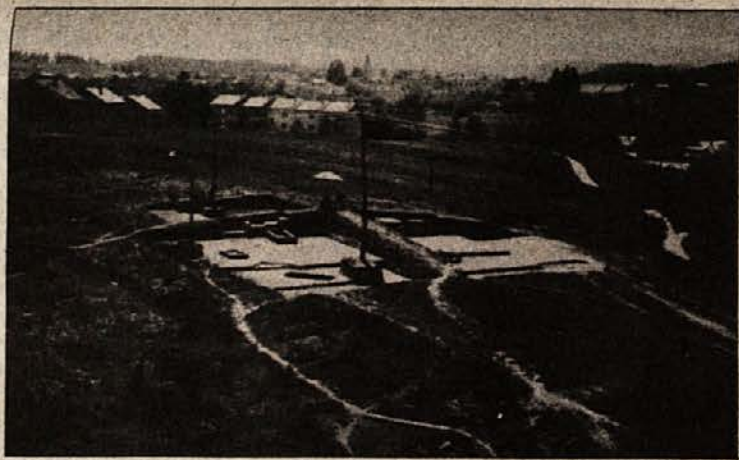
Načrtno raziskovanje halštatskih grobišč na Dolenjskem je odkrilo zelo močno izraženo socialno diferenciacijo znotraj halštatske družbe. Osnovna oblika grobne arhitekture tega časa so gomile, ki ponekod dosežejo izredno velikost. Grobne najdbe nam dajejo vpogled v socialno strukturo, gospodarsko moč in tehnološke dosežke tedanjega časa. Iz njih razberemo tudi takrat veljavne pogrebne obrede in nekatere duhovne predstave tedanjih prebivalcev. Nekatere duhovne predstave tedanjih prebivalcev.

Število grobov v halštatskih gomilah v Sloveniji se giblje od ene do preko sto oseb, vendar so gomile z več kot sto grobovi izjema. Najštevilnejše so gomile, ki vsebujejo od 20 do 30 grobov. To so tudi najznačilnejše gomile halštatskega obdobja v južni Sloveniji. Krožni razpored grobov v obliki koncentričnih krogov v gomilah je osnovni koncept pokopavanja v gomilah. Zname so gomile s centralnim grobom in tako brez

Izkopavanje halštatske gomile v Novem mestu (Znančeve njive) poleti 1968.

njega. Na zunanjem robu so bile gomile pogosto omejene z vencem zloženega kamenja. Prebivalstvo v starejši železni dobi, organizirano po vsej verjetnosti na principu rodovno-plemenske družbene ureditve na čelu z vojaškimi aristokrati, tako imenovanimi halštatskimi knezi, se nam tako skozi grobne najdbe kaže kot zelo diferencirana družbena struktura, ki močno spominja na kasnejši fevdalni družbeni red. Politična moč halštatskih Ilirov se je kazala najbrž v samostojnosti posameznih regij, katerim so načelovali med seboj neodvisni knezi in hkrati v medsebojnem povezovanju posameznih ilirskih plemen nasproti zunanjemu, etnično tujemu sovražniku. Takšne politične razmere lahko domnevamo ob napadih Kelto v naše kraje v 4. in 3. stoletju pred našim štetjem.

Starejša železna doba na Dolenjskem pomeni obdobje notranje konsolidacije ilirskih rodov in plemen, vzpon njihove gospodarske moči in politične veljave. Bujnemu razcvetu in ustvarjalnemu višku halštatske kulture na Dolenjskem je po 4. stoletju pred n. št. sledila doba pojemanja gospodarske moči Ilirov in usihanja njihovih ustvarjalnih pobud. Vzrokov za to je bilo več, eden glavnih pa je bil vdor Kelto v naše kraje. Le-ti so pri svojih prodorih v Italijo in v Podonavje že v 4. stoletju pred n. št. večkrat ogrožali ilirsko ozemlje v Sloveniji, vendar so se pri nas trajno naselili šele v sredini 3. stoletja pred n. št. Od antičnih piscev izvemo, da so se pri nas utrdili Kelti iz plemena Tavriskov. Vpliv in pomen keltskega vdora je bil za naše kraje velik in daljnosežen. Kelti so nasilno pretrgali in porušili celoten halštatsko-ilirski ustroj, tako ekonomski, politični in tudi duhovni. S seboj so Kelti prinesli nov način bojevanja in nove tehnološke dosežke v metalurgiji in izdelovanju glinastih posod, novo verovanje in drugačen umetniški okus. Osnovno orožje ilirskega bojevnika sta bila bojna sekira in sulica. Keltski vojak, največkrat na konju, pa je bil oborožen z dolgim dvoreznim mečem, težkim udarnim bojnim nožem in s sulico. Kot obrambno

orožje je uporabljal železno čelado in okovani ščit, ki ga je na sredi krasila polkroglasta železna grba. Najvažnejša najdišča keltske zapuščine na Dolenjskem so: Magdalenska gora, Roje pri Gabrovki, Trbinca, Mokronog, Mihovo, Bela cerkev, Novo mesto, Valična vas, Metlika, Brežice in Dobova.

To novo civilizacijo so Kelti domorodnim Ilirjem nedvomno vsilili kot okupatorji. Toda številčno daleč močnejši staroselci, pa tudi zakoreninjenost starih domačih izročil so pripomogli, da se je nova kultura prišlekov oplajala tudi s prvina mi avtohtone halštatske kulture, in jo prekasili z elementi domače stvarjalnosti. Tako je z medsebojnim vplivanjem dveh kultur nastala ilirsko-keltska civilizacija, ki se je ohranila še globoko v čas rimske okupacije naših krajev.

Sredi 1. stoletja pred našim štetjem se je na Dolenjskem, v Posavju in Beli krajini naselilo novo keltsko plemo - Latobiki. Njihovo ime poznamo iz antičnih virov in z rimskih napisnih kamnov, pa tudi dve največji rimski naselbini na Dolenjskem sta nosili njihovo ime: Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum (Drnovo pri Krškem) in Praetorium Latobicorum (Trebneje). Izjemnost materialne zapuščine teh Latobikov so posebne grobne žare, imenovane hišaste žare, ki jih najdemo v celotnem rimskem imperiju samo na Dolenjskem in v Beli krajini, na področju, koder so živeli Latobiki. To je tip keramične žare za shranjevanje pepela in kosti sežganih mrličev, posoda, ki v poenostavljeni obliki posnema tip okrogle hiše ali svetišča.

Po končani vojni zoper Japode, ki jo je vodil mladi Oktavijan (kasneje prvi rimski cesar Avgust) med leti 35 in 33 pred n. št., je prišlo tudi ozemlje Dolenjske pod oblast rimske države, najprej v upravno enoto Ilirik, kasneje pa je bilo vključe-

no v provinco Zgornja Panonija (Pannonia Superior). Skoraj celotno območje Dolenjske je bilo upravno podrejeno mestnemu okrožju Neviodunum. Pod Rimljani so se naselbine osnovala največ vzdolž velikih cest Emona - Neviodunum - Siscia in v Mirenski dolini. Po imenu poznamo na Dolenjskem v rimskem času poleg že naštetih dveh naselij še: Acervo (pri Stični), Crucium (Groblje pri Šentjerneju?) in Romula (Ribnica pri Čatežu ob Savi). In Novega mesta v rimskem času nam ni znano, kljub temu da je bil na tem območju večji kraj, nekoliko odmaknjen od velike državne ceste - predhodnice današnje avtoceste - ki je od Emone preko Dolenjske vodila v Neviodunum in dalje v Siscio (Sisak). Rimske najdbe iz Novega mesta so nam znane do 4. stoletja našega štetja.

Kakor so v Novem mestu številne najdbe iz prazgodovinskih obdobij in iz rimskega časa, tako malo vemo o tem kraju za čas od prenehanja rimske oblasti v naših krajih pa do ustanovitve Novega mesta 7. aprila 1365. Zaenkrat v mestu še nismo našli dokazov, ki bi nam vsaj nekoliko osvetlili burni čas preseljevanja narodov in slovenske naselitve v zgodnjem srednjem veku. Najdbe iz tega časa pa so znane iz Velikih Malenc, Mihovega, Vinjega vrha, Kučarja, Črnomlja, Trebnjega, Trbinca, v Mirenski dolini, iz Roj pri Gabrovki in še drugih krajev.

Burna in bogata je dolenska davčina, vsaj tri tisoč let je že tega, odkar so ljudje stalno naselili Dolenjsko in jo k ultivirali. V menjava rodov in civilizacij je doživljala vzpone in padce, zapustila pa nam je neizbrisne sledove o življenju in smrti davno minulih obdobij. S spoštljivim odnosom do teh ostalin, ki jim pravimo kulturna dediščina, pa bomo dokazali, da smo dostojni dediči njihove ustvarjalnosti in tvorci novih kulturnih vrednot.

TONE KNEZ

Gradivo za dolenski biografski leksikon

Za pričujočo objavo črke B gradiva za dolenski biografski leksikon veljajo enaka načela, kakor sem jih navedel v Dolenjskih razgledih 13. marca 1980, IV. sn., št. 1, str. 16. Prav tam so razložene tudi kratice uporabljene literature in virov. Kratice slovenskih periodik so enake, kot jih uporablja Slovenska bibliografija 1945 - 1972. Škoda pa bi bilo, ko ne bi ob tej priliki opozoril vsaj na glavne napake, ki so se vtihotapile v prva dva članka:

Dol. razgledi 13. marca 1980, št. 1, str. 16:

Adamič Bojan. SGL I, 17 (nam esto I-III); Ahlin Franc, dostavi: u. 2. febr. 1977 v Ljubljani; Albrecht Andrej, u. 20. nov. 1848; Ambropič Bernard, u. v Sydneyu v Avstraliji.

Dol. razgledi 19. jun. 1980, št. 2, str. 32:

Andoljšek Ivan, r. 18. (ne 19.) sept.; **Andolšek** (ne Andoljšek) Danijel, 1911; **Auersperg** (ne: Auersperger) Anton; **Ažman Jakob:** „Podatki z nagrobnika“ (Ne: z nagrobnikom!).

B

BABNIK JOŽEF kranjsko nemški literat

R. okoli 1802, u. 2. sept. 1873 v Ljubljani. Prešemov gimnazijski sošolec, kasneje Smoletov oskrbnik na Prežeku. - Prešemov Album 1949, str. 267. (Po notici v Slovenskem narodu 1873 št. 206 in Laibacher Zeitung 1873, str. 1436, da je Babnik umrl v 75. letu starosti, sklepam, da je pravo rojstno leto najbrž 1798 ali 1799).

BAČAR RAFAEL botanik in biolog

R. 2. jan. 1902 v Divači, u. 22. apr. 1975 v Lj. Poučeval na novomeški gimnaziji v letih 1927-33. - 225 let, str. 305, 325.

BAČER RIA novinarka in družbena delavka

R. 18. okt. 1931 v Novem mestu. Novinarka Dol. lista. - DL 13. 2. 1976 št. 6 (prav: 7), str. 32 - karikatura

BADJURA METOD filmski delavec

R. 22. febr. 1896 v Litiji, u. 23. dec. 1971 v Lj. - EJ I, str. 280; Stop 1974, št. 38, str. 5 - s sliko.

BADJURA RUDOLF turistični in športni pisatelj *

R. 17. apr. 1881 v Litiji, u. 14. sept. 1963 v Lj. - SBL I,

str. 21; Ilustracija i/1930, str. 254 - Slika.

BADOVINAC ILIJA narodni heroj

R. 21. avg. 1917 v Rosalnicah, u. 8. jan. 1944 pri Rimskih Toplicah. - Narodni heroji, list 9 - s sliko.

BAEBLER VILMA g. **PIRKOVIČ** - **BAEBLER VILMA**

BAJC OTON medicinski pisatelj, kirurg

R. 13. nov. 1903 v Ljubljani. Po drugi vojni vrsto let deloval v Novem mestu in bil tudi ravnatelj bolnice. Zdr. V XXXIII/1964 št. 1/2 str. 1-2 - s sliko.

BAJC VLADIMIR pravnik in režiser

R. 25. jan. 1935 v Ljubljani. Službuje v Novem mestu. - Dolenjski razgledi 19. 12. 1974 št. 7 str. 136 - s sliko. Osebnih podatki.

BAJEC ANTON jezikoslovec in šolnik

R. 6. jan. 1897 v Polhovem gradu. Kot profesor služboval tudi v Kočevju - EJ T., str. 285. Delo 6. jan. 1977 št. 3 str. 8 - s sliko.

BAJUK MARKO glasbenik in šolnik

R. 29. marca 1882 v Draščih, u. 20. jun. 1960 v Mendocini, Argentina. - SBL I, str. 22. Smrtni datum: 225 let, str. 342.

BAMBIČ CIRILA publicistka

R. 1923 v Travniku pri Loškem potoku. - Debeljak J.; Plenkača pesmi poje, str. 147.

BAMBIČ MILKO slikar

R. 26. apr. 1905 v Trstu. Preživel mladost na Hribu pri Loškem potoku. - Debeljak J.; Plenkača pesmi poje, str. 147 - s sliko. PDK 26. 4. 1975 št. 96 str. 2.

BANIČ JANEZ veterinar in novelist

R. 2. jan. 1928 na Brodu pri Krškem. - Univerza II, str. 563. Krško skozi čas, str. 548 - s sliko.

BANIČ STANKO medicinski pisatelj

R. 22. nov. 1913 v Brezju pri Vidmu. Ko je ko 1970, str. 52. Objave univerze v Ljubljani 1955 št. 2. str. 21.

BARAGA FRIDERIK nabožni pisatelj in jezikoslovec

R. 29. jun. 1797 v Mali vasi pri Dobmiču, u. 19. jan. 1868 v Marquetteu v Ameriki. - SBL I, str. 23.

BARBARIČ ŠTEFAN literarni zgodovinar

R. 19. okt. 1920 v Turnišču. Služboval 1948-1952 na črnomaljski gimnaziji. - Univerza I, str. 99.

BARBO-WAXENSTEIN JOSIP EMANUEL politik

R. 26. okt. 1825 na Rakovniku pri Šentrupertu, u. 23. nov. 1979 na Dunaju. - SBL I, str. 24.

BARBO ROBERT nemški pisatelj

R. 1889. - Živel na Rakovniku pri Šentrupertu. - Barbo Robert, Bela krogla. Roman. Lj. 1935, str. 7-10 - s sliko.

BARBIČ ANA sociologinja

R. 18. maja 1936 v Gor. Straži. - Ko je ko 1970, str. 54.

BARBIČ (BARBO) MIHAEL duhovnik

R. 21. maja 1869 v Šutni na Dolenjskem, u. 13. sept. 1943 v Dragi na Primorskem. - Prim

SBL, str. 37.

BARBORIČ JANEZ družbeni delavec

R. 3. dec. 1931 v Ljubljani, u. 6. marca 1980 prav tam. Studiral na novomeški gimnaziji. - Štorsk železar 25. okt. 1973 št. 10 str. 1 - s sliko. Delo 7. 3. 1980 str. 1.

BARLE IVAN šolnik

R. 15. okt. 1841 v Pirničah pri Medvodah, u. 18. dec. 1930 v Kandiji. Služboval v Podzemlju in Šmihelu pri Novem mestu. - Nova pot XXII/1970, str. 130. Kol MD 1932, str. 94 - s sliko.

BARLE JANKO narodopisec

R. 12. marca 1869 v Budanjah pri Vipavi, u. 18. febr. 1941 v Zagrebu. - SBL I, str. 25. EJ I, str. 369 (smrtni podatki), Kol Md 1941, str. 73-74 - slika.

BARLE KONRAD prosvetni delavec

R. 19. febr. 1875 v Podzemlju, u. 15. jul. 1951 v Metliki. - DL 24. 11. 1951 št. 47 str. 4. Pismo sporočilo prof. J. Dularja (smrtni podatki).

BARTEL ANTON leksikograf

R. 27. nov. 1853 v Mirni peči, u. 1. sept. 1938 v Lj. - SBL I, str. 25. 225 let, str. 343 (smrtni podatki). Mentor XXV/1937-38, str. 81 - slika.

BARTELJ ANDREJ novinar

R. 2. apr. 1944 v Novem mestu. Novinar Dolenjskega

lista. - 225 let, str. 458. DL 13. 2. 1975 str. 32 - Karikatura.

BARTL IVAN glasbenik

R. 18. apr. 1860 v Ljubljani, u. 16. jul. 1900 v Šm artnem pri Litiji. - SBL I, str. 26.

BARTL IVAN strokovni pisatelj

R. 17. okt. 1894 v Šmartnem pri Litiji. - Spominski almanah..., Ljubljana 1939, str. 268.

BARTOL BALTAZAR nabožni pisatelj

R. 6. jan. 1821 v Sodražici. U. 25. nov. 1911 prav tam. - SBL I, str. 26. Lesjak, Zgodovina dobroske fare, str. 140 (da je rojstni kraj Jelovec v sodraški fari).

BARTOLJ LUDVIK filozof

R. 7. avg. 1913 v Mirni peči. - 225 let, str. 343, 441.

BATIČ MILENA pesnica

R. 1930 v Krškem. - Grafenaur Niko, Sončnica na rami, str. 250.

BATIS JANEZ veterinar

R. 15. marca 1919 na Konju pri Litiji. Letopis SAZU 1977, str. 95 - s sliko.

BAUER MARJAN novinar

R. 22. marca 1944 v Grobljah pri Šentjerneju. Novinar Dol. lista. - 225 let, str. 458, DL 13. 2. 1975 str. 33 - karikatura.

BAVDEK HELENA Jurčičeva ljubezna

R. 3. apr. 1857 v Grosupljem. - Koledar šolske družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1928, str. 58-61 - s sliko.

BAVDEK IVAN časnikar in prevajalec

R. 3. febr. 1875 na Vrhu pri Želimljem, u. 16. nov. 1910 v Lj. - SGL, str. 44.

BAVDEK POLDKA folkloristka

R. 23. marca 1881 v Krškem, u. 12. jun. 1965 v Ogulinu pri Vinici, pokopana v Vinici. - DL 27. dec. 1956 št. 52 str. 6 - s sliko. (Rojstne in smrtne podatke mi je poslal prof. Jože Dular, ravn. Balokranjskega muzeja v Metliki.)

BAVDEK SRDJAN veterinar

R. 8. febr. 1937 v Leskovcu pri Krškem. - Univerza II, str. 613. NRazgl. 3. jun. 1977. št. 11 str. 296 - slika.

BEBLER ALEŠ revolucionar, nar. heroj in spomeničar

R. 8. jun. 1907 v Idriji. - EJ I, str. 399. Ko je ko 1970, str. 62 (da je rojen maja). TV 15 1978 št. 18 str. 5 - slika.

DR. NIKO BERUS

Dr. Niko Berus, profesor Pedagoške akademije v Zagrebu, se je rodil 4. XII. 1899 v Regerčevi vasi pri Novem mestu, umrl pa je 21. XI. 1963 v Zagrebu. Bil je sirota brez staršev in je živel pri starih starših v Regerčevi vasi. Med gimnazijskim študijem, ki ga je opravil z odliko v letih 1912/13 – 1919/20 v Novem mestu, je občasno bival v bornih dijaških stanovanjih. V zadnjih gimnazijskih letih je postal najboljši prijatelj kasnejšega pisatelja dr. Slavka Gruma. Sledi tega prijateljstva najdemo v zgodnjih Grumovih delih, kjer se spominja svojega prijatelja kot Kajetana Berusa ali kar N. B. Slavko Grum je stanoval pri svoji sestri Mariji Klemenčičevi na Trdinovi cesti (hiše ni več) v ozki in dolgi podstrešni sobi, zaradi česar so jo imenovali „rakov“. Tja je prihajal Berus dan za dnem in tudi večkrat prespal. Ker je bil silno reven, mu je Marija Klemenčičeva pogosto dajala hrano.

Iz Novega mesta je odšel v Ljubljano študirat francoščino in filozofijo ter študij končal l. 1924 z doktoratom. Leto kasneje (1925) se je šel za leto dni izpopolnjevati v Pariz. Vojaščine ni služil, ker je bil zaradi pohabljenega zapetja invalid. Kot profesor je služboval v Bjelovaru, Splitu, Celju, Sarajevu in nazadnje na Pedagoški akademiji v Zagrebu. V Celje je bil kazensko premeščen. V Splitu se je oženil z Anko Berus, revolucionarko od l. 1934, ki je imela za seboj po l. 1936 dve leti robije zaradi komunizma in bila od 1939 do marca 1940 internirana v Lepoglavi in nato izgnana v Celje. Anka Berus je opravljala po osvoboditvi najbolj odgovorne funkcije. Ob kapitulaciji je bil Berus odpuščen iz službe, preganjan in zaprt. Ves ostali čas pa je sodeloval v NOB.

Niko Berus se je že v gimnazijskih letih bavil z literaturo. Sodeloval je v gimnazijskem listu Album I in Album II. Pisal je v revije Vidovdan (1923), Misao (Beograd 1925), od 1929 dalje pa v Glasnik profesorskega društva članke in recenzije. Prevajal je iz francoščine in latinščine. L. 1951 je napisal biografijo Descartesa ter prevedel v hrvaščino njegovo Razpravo o metodi, ki je izšla v knjigi. Na podlagi Berusovih predavanj je nastala knjiga Osnovi društvenog nauka (Zagreb, 1946) v dveh delih.

Berus je živel večinoma v hrvaškem kulturnem krogu in ga je s svojimi deli tudi bogatil.

BOGO KOMELJ

BEDENEK JAKOB pisatelj
R. 25. jul. 1850 v Šmartnem na Gorenjskem, u. 16. maja 1916 na Dunaju. Študiral na novomeški gimnaziji. – SBL I, str. 28. Snovanja 21. dec. 1976 št. 6 str. 96 – slika.

BELAK SLAVKO igralec
R. 6. febr. 1932 v Novem mestu. – SGL str. 46.

BELAR ALBIN naravoslovec
R. 21. febr. 1864 v Ljubljani, u. 1. jan. 1939 v Polomu pri Kočevju. – SBL I, str. 29. KolMD 1940, str. 43–44.

BELE ALOJZ pevec
R. 1883 na Dol. Težki vodi. – KLS II, str. 487.

BELEC IVAN publicist
R. 3. apr. 1856 v Radomljah, u. 9. jun. 1889 na Vel. Trnu pri Leskovcu. – SBL I, str. 30. Nova pot 1957 št. 10/12 str. 360–366.

BELIČIČ VINKO književnik
R. 19. avg. 1913 v Črnomlju. – 225 let, str. 343. KolMD 1974, str. 159 – slika.

BELLE IVAN strokovni pisatelj

R. 11. maja 1867 v Kostanjevici, u. 30. maja 1924 v Gradcu, pok. v Žalcu. – SBL I, str. 31. 225 let, str. 343 (da se je rodil v Dobah pri Kostanjevici).

BELOPAVLOVIČ NIKO družbeni delavec in športni organizator

R. 18. maja 1921 na Hrastu v Beli krajini. – Ko je ko 1970, str. 68. DL 4. nov. 1971 št. 44 str. 1 – slika.

BENEDIK STANKO medicinski pisatelj

R. 8. maja 1911 v Celovcu, u. 26. sept. 1980 v Ljubljani, pok. na Bledu. Po vojni služboval v Novem mestu. – Delo 27. sept. 1980 (osmrtnica). TV 15 1971 št. 21 str. 13 – slika.

BENIGAR IVAN šolnik
R. 29. jan. 1845 v Trnovem pri Il. Bistrici, u. 20. dec. 1920 v Radečah. – SBL I, str. 31.

BENIGAR JOŽE zdrav. delavec

R. 29. apr. 1909 v Polju pri Ljubljani. Študiral na novomeški gimnaziji. – 225 let, str. 344. ZdrO 1974 št. 3. str. 189 – slika.

BENKO VLADO sociolog
R. 25. jun. 1917 v Krškem. – Univerza III – 1. knj., str. 263.

BENKOVIČ JOSIP zgodovinar

R. 25. febr. 1869 v Kamniku, u. 5. nov. 1901 v Velesovem. Služboval na Dolenjskem, bil dopisnik Dolenjskih novic in jih nekaj časa celo urejal. – SBL I, str. 32. Nova pot 1962 str. 383.

BERCE VLADIMIR šolnik in polit. delavec

R. 7. jun. 1907 v Šentjanžu na Dol., u. 3. marca 1974 v

Novem mestu, pok. na Mirni. – 225 let, str. 344. TV 15 13. jun. 1974 št. 23 str. 11 – slika.

BERČIČ BRANKO literarni zgodovinar

R. 12. jan. 1927 v Šmalčji vasi pri Kostanjevici. – Univerza II, str. 661. NRazgl. 11. febr. 1977 št. 3 str. 76 – slika.

BERKOPEČ JOŽE agronom
R. 22. avg. 1909 v Kloštru pri Gradcu, u. 10. jun. 1976 v Ljubljani – 225 let, str. 344. SodK 1976 št. 9. str. 523 – slika.

BERKOPEČ OTON slovstveni zgodovinar in prevajalec

R. 6. dec. 1906 v Vinici. – 225 let str. 344. Letopis SAZU 1972, str. 46–51 – slika in bibliografija.

BERLAN FRANC ljudski pesnik in organist

R. 3. dec. 1816 na Vel. Ilovi gori, u. 30. marca 1908 prav tam. – Zajec P.: Poljudna zgodovina župnije Kopanjske, str. 48. Zbornik občine Grosuplje 1974, str. 246–247.

BERNIK VALENTIN nabožni pisatelj

R. 9. febr. 1861 v Stražišču pri Kranju, u. 14. marca 1927 v Komendi. Študiral na novomeški gimnaziji. – SBL I, str. 35.

BERNOT CIRIL strokovni pisatelj

R. 7. febr. 1900 v Hinjah, u. 27. avg. 1961 v Ljubljani. – BioV IX/1961 str. 6 – slika. BEROVIČ MARTIN slikar samorastnik

R. 22. marca 1951 v Novem mestu. – Dolenjski muzej v Novem mestu, Galerija 1975 (Razstavni katalog)

BERUS NIKO strok. pisatelj
R. 4. dec. 1899 v Regerčevi vasi, u. 23. nov. 1963 v Zagrebu. – 225 let, str. 345.

BEVC ZDENKA igralka
R. 19. jan. 1928 v Novem mestu. – SGL, str. 54.

BEVC-POTOČAR MARIJA, publicistka

R. 1876 v Ždinji vasi, u. 1930. – KLS II, str. 547.

BEVK JOSIP: kmetijski pisatelj

R. 4. marca 1811 v Sori, u. 19. dec. 1860 v Št. Jurju pri Svibnem. Služboval v Šentlovcu, v Fari pri Kostelu in Št. Jurju. – SBL I, str. 36.

BEZLAJ FRANCE jezikoslovec

R. 19. sept. 1910 v Litiji. – Letopis SAZU XV/1964, str. 31–34 – slika.

BEZLAJ JOSIP strok. pisatelj

R. 14. marca 1855 v Ljubljani. Učitelj jeval v Krškem. – SBL I, str. 37. „Ob 25-letnici ‘Pedagoškega društva’ v Krškem, priloga str. 24/25 – slika.

BEŽEK RUPERT pravnik
R. 14. jun. 1858 v Postojni, u. 17. maja 1903 v Ljubljani. Kot notar služboval v Kočevju, Žužemberku, Stični in Višnji gori. – SBL I, str. 38.

BEŽEK STAŠA baletna ple-salka

R. 7. sept. 1898 v Žužemberku. Prva slovenska solo ple-salka. – SGL, str. 56.

BEŽEK VIKTOR pedagog

R. 10. jul. 1860 v Postojni, u. 19. dec. 1920 v Ljubljani. 1888/89 bil suplent na novomeški gimnaziji. – SBL I, str. 38.

BINTER RUDOLF gledališčnik in publicist

R. 15. jul. 1876 v Trebnjem, u. 13. maja 1929 v Ljubljani. – SGL, str. 58

BITENC ANI prevajalka filmov

R. 27. nov. 1933 v Vel. Laščah. – SGL, str. 59.

BIZJAK MARTIN kipar

R. 15. okt. 1874 na Konjskem pri Boštanju, u. 21. marca 1918 v Ljubljani. – SBL I, str. 41.

BLAGANJE DANA strok. pisateljica

R. 29. dec. 1919 v Novem mestu. – Objave Univerze v Ljubljani 1962 št. 27. str. 80–81.

BLATNIK JOHN A. politik
R. 1912 v Chisholmu v Minnesoti. Med vojno bil šef ameriške vojaške misije v Sloveniji. – Rodna gruda 1970 št. 9. str. 32 – slika.

BLATNIK VINKO publicist in urednik

R. 12. maja 1931 v Gornjih Sušicah. Urejal Dolenjskega študenta, prilogo DL. – 225 let, str. 345. DL 14. sept. 1978 št. 37 str. 10 – slika.

BLAŽIČ FRANC skladatelj
R. 27. sept. 1897 v Žužemberku, u. 23. febr. 1972 v Kolovratu. – Družina 1972 št. 6. str. 7.

BLAŽIČ VIKTOR publicist
R. 19. jun. 1928 v Smolenji vasi. – Podatki v kartoteki ŠK M. Jarca.

BOBEN VINKO tiskar
R. 22. jan. 1838. U(?) . Avgusta 1873 odprl v Novem mestu tiskarno. – Dolenjska prosveta 1953–54 str. 63.

BOEHM LUDVIK ekonomist
R. 5. maja 1864 v Kočevju, u. 14. marca 1935 v Ljubljani. – Stalež srednjih šol v Sloveniji januarja 1928, str. 16. Slovenski pravnik 1935 str. 141. Kronika II/1935 str. 91 – slika.

(Nadaljevanje prihodnjič)